

891.99

66-79

ԳՐԵՑ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԻԶԵԱՆ

Ե Ի

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

ՀԱՏՈՐ ԱԹԱԶԻՆ

Ընցան տարիներ, անցան տապ օրեր,
Անցան սառնաման ցրտաշունչ հողմեր
Բայց Հայ մուսայի վիշաքն ի սրտին
Չանցան, հանապազ հեծէ դօր զիշերս
Յ. ԱՆՆԱՆ.

1910 թ.

Ս. ԷԶՐԱԵԱՆԻ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ
Վ.Ս.ՂԱԲՇԱԳՍՏ

Apr.
3-3248₂

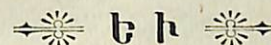
01 JAN 2009

19 NOV 2010

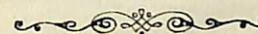
Վ Ա Թ Ա Ն

891.99

Ա-79

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Գինն է 25 կոպէկ.

Անցան տարիներ, անցան տապ օրեր,
Անցան սառնաման ցրտաշունչ հոգմեր.
Բայց Հայ մուսայի վիշտքն ի սրտէն
2անցան, հանապազ հեծէ զօր գիշեր:
Յ. Աւետեան.

ԳՐԵՑ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԻԶԵԱՆ.

ՀԱՅ. № 10801

1909 թ.

Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

Վ.Ա.ՂԱՐՇԱՊԱՏ

21 FEB 2013
0005 MAR 1 0

21090

40638-67

ՅԱՌԱՋԱՒԱՆԻ ՏԵՂ.

Աւանդութիւնն ասում է¹.—

Այն ժամանակ, երբ Սասունը դեռ ևս գոյութիւն չունէր, Կիլիկիան տատանում էր երկպառակութեան մէջ: Այդ ազգի ազգի բռնակալութիւնները ստիպեցին տեղական հայերին իրենց սեփական վայրերից ուրիշ տեղեր փոխուելու: Այդպիսի անձուկ ժամանակներում, երբ մարդ շփոթուած, իր գլուխը չէր ճանաչում, Կիլիկիայից խոյս տուեց, հեռացաւ իր եօթն եղբայրներով մի ազգատոհմ: Սրանք շատ թափառեցին լեռնային քարքարոտ վայրերում իրենց համար բնակաւէտ տեղ գտնելու, սակայն ոչ մէկն էլ այնքան յարմար չէր, որքան Մուշը, ուր միառժամանակ մնալով ծանօթացան երկրի գիրքին և սահմանակից գիւղերին ու քաղաքներին: Այստեղ շարունակ շրջագայելով նրանք իրենց ապրուստն էին հայթայթում:

Եօթն եղբայրներից երկուսը, Մրդոն ու Գրգոն՝ բաժանուելով եղբայրներից, առնում են իրենց ընտանիքն ու գնում բնակւում Էրզրումում: Սրանք սուկուն աշխատութիւնով, ինչպէս ասում է աւանդութիւնը, մեծ հարստութեան տէր են դառնում: Այդ հարստութիւնը հռչակւում է ոչ միայն Էրզրումում,

1. Պատմիկ ԿԵՂԷՆ — Գուգանցի ումն Թորոս Պետոյի տանից 55 տարեկան. Խլածեցի Արեւշատը, որ երկար տարիներ իրրեւ բանուոր ապրում էր Վաղարշապատում: Իսկ վերջին անգամ պատմել է Սասունի Փառաշայ գիւղի ծխատէր Յովհաննէս քահանայ Տէր Խաչատրեանը: Սոյն քահանայի պատմածով ներկայ գրքոյկի բացի նկարագրութիւններից՝ խօսակցութիւնները զրի եմ առել տեղական լեզուով, սակայն յարգելի հանգամանքով թողեցինք եւ անունը «Վաթան եւ Սասուն» նշանակելով՝ տպագրեցինք ներկայ ոճով:

այլ նաև շրջակայքում: Տեղական այլազգիները որ
ընդունակ էին խեղճերին հարստահարելու, սկսեցին
ձեռնամուխ լինել այդ հարստութեանը:—Ամեն անգամ,
երբ տաճիկները մտնէին այդ հռչակաւոր տունը,
«գիշ-քիւրասի»-ն պատրաստ պիտի լինէր, պէտք
է վարձատրուէին մի որևէ թանկագին իր կամ դրա-
մով: Դիշքիրասու այդ ձանձրալի սովորութեանը
վերջ տալու համար Մրդոն իրենց տան դռան ներսի
շէմում մի շատ մեծ հոր փորեց. երբ պատահում էր,
որ հարստահարողներին որևէ մէկը գալիս էր այդ
տեղ, իսկոյն հորի մէջն էր գլորւում:

Մրդոն շարունակ նստած էր լինում դռան առաջ
և պատահած տաճիկ հիւրերին յանձնելով Գրգոյին,
ասում էր.—Տղա, լաօ «թըլ հորիկ»¹. իսկ Գրգոն, որ
շատ լաւ էր հասկանում «թըլ-հորիկ»-ի միտքը, առ-
նում էր իր հետ տաճիկ զոհին և տան դուռը բանա-
լուն պէս ճարպկութեամբ հորի մէջն էր գլորում: Եւ
ահա այդպիսով Մրդոյի յաճախ արժարժած «թըլ-հո-
րիկ» բառը տարածուեց էրգրումում: Ապա այնուհետև
ասում էին.—«թըլ-հորիկներ յօտ. թըլ-հորիկներ յո-
տունը, թըլ-հորիկ-ն եկաւ և այդ անունովն էլ ճա-
նաչւում էին:

Մրդոն դեռ երկար կշարունակէր «թըլ-հորիկ»
անելը, սակայն հորի լցուելու պատճառով ուզեց հե-
ռանալ. բայց որովհետև եղանակը ձմեռն էր, հետևա-
պէս պէտք էր լուրջ խորհել:

Մրդոն մի խելացի միջոց մտածելով, ասաց.—
«Գրգո, լաօ, բերենք մեր էշերի ոտները թարս նալենք,
նոյնպէս հազնենք և մեր չարուխները, և այդ ձևով
գնալով կազատուենք ամեն վտանգից, որովհետև որ-
քան էլ նոքա փնտրելու լինեն, սակայն, որ եղանակը
ձմեռն է, մեր հեաքը չեն կարող գտնել:

Կէս գիշերն անցել էր: Մշուշ ու մռայլ ամպերը
ծածկել էին էրգրումի լեռները. ամեն տեղ, ամեն
սար ու ձոր ծածկուած էր սպիտակ սաւանով: Այդ
յարմար գիշերին Մրդոն ու Գրգոն ամեն գործ տեսնե-
լուց յետոյ, հագան «թարս չարուխներն», (այսինքն
չարուխի քիթը, բութի մասը կրունկի կողմը դարձը-
րին), և այդպէս առնելով իրենց կայք ու գոյքը դար-
ձեալ դիմեցին Մուշ:

Մրդոյի հեռանալուց մէկ-երկու օր դեռ չանցած,
«թըլ-հորիկ-ների գիշքիրասուն սովորածներին մէկը
միւսին գիմելով, ասում է.—Գնանք, թըլ-հորիկ-ների
մօտ «շարաք» խմենք, գուարճանանք:

—Գնանք, պատասխանում է ընկերը, և ըստ սո-
վորականին մտնում են թըլ-հորիկների բակը, բայց
ի՛նչ են տեսնում, ահա մի հոր, լի մարդկանց դիակ-
ներով. անմիջապէս յետ դառնալով՝ իրողութիւնը տա-
րածում են քաղաքի բոլոր մասերում:

Տաճիկները սաստիկ յուզուեցին, թըլ-հորիկնե-
րից վրէժ լուծելու ելան. բայց թէև լեռ չմնաց, որ
բարձրացան, ձորեր չմնաց, որ իջան և մաղարայ
չմնաց, որ խուզարկեցին, սակայն բոլորն ի գուր և
ի գուր անցան. որովհետև, որ կողմն ոտքերի հետ-
քեր էին տեսնում, ուշադրութեամբ այն դիտում էին
և իրենց թուում էր, որ այն ամեն հետքերն էլ դէպի
քաղաք, դէպ էրգրումն էին տանում: Շնորհիւ թարս
չարուխների և նալերի¹, տաճիկ խուժանը երկար
վարանումից յետոյ անյոյս յետ է դառնում. իսկ
Մրդոն ու Գրգոն ազատուելով ամեն վտանգից, գալիս
են Մուշ. բայց միայն թողնելով էրգրումի չայոց և
թըքաց մէջ «թըլ-հորիկ» անունը: Այժմ, սակայն

1. Չարուխների այդ ձևով հազնելու համար, «մի ժա-
մանակ Սասնեցոց «Թարս չարուխ» կասէին». ասում է Արեւ-
շատ Խլաթեցին:

«Թըլ-հորիկ» անունն կրում էին ոչ միայն այդ երկուսը, այլ և ցեղով — եօթն եղբայրներով:

Թըլ-հորիկներն այդ ձմեռն ևս մնում են Մուշ. իսկ գարնանը՝ վերցնելով իրենց բոլոր ստացուածքը, ճանապարհւում են Մուշից դէպի արևմուտք, դէպ դէմ հանդիման երևող բարձրաբերձ Հանդուկը. բայց նախքան Հանդուկին հասնելը, հանդիպում են մի փոքրիկ վտակի, որը քչքչալով վազում էր դէպի հարաւ և կարելով իրենից անհամեմատ մի մեծ գետ և շարունակելով իր ուղղութիւնը վազում էր կրկին հարաւ, թողնում են Հանդուկը:—Փոքրիկ վտակի ուժեղութիւնը, թափը «Թըլ-հորիկ»ներին գրաւեց և Պետոն, որ ամենամեծն էր, ասաց. — Եղբարք, արիք, գնանք բնակուենք այս վտակածին վայրում, որովհետեւ, որքան ուժեղ ու զօրեղ լինի ջուրս, այնքան աւելի ուժեղ ու զօրազոյն կլինին նրանով սնուած ու մեծացած մարդիկ:

Պետոն ծռում է ճանապարհը, և գալով հասնելով վտակածին լեռանը, Ծովասարին, ասում է. — «Ապրենք այստեղ ու մեռնենք այստեղ»:

Այգտեղ, ճիշդ Ծովասարից բղխող գետակի ափին, որին այժմ Սաանոյ ջուր կամ գետ են կոչում, Թըլ-հորիկները մի փոքրիկ գիւղ հիմնելով, նրան իրենց վրայ կրող Թըլ-հորիկ անունն են տալիս. շինում են և մի մեծ փայտածածկ տուն: Սակայն տեղական ժողովուրդը դարերի ընթացքում փոխելով այդ մականունը, դարձրել է «Դալվորիկ» կամ «Թըլվորիկ»:

Փայտածածկ տունը պատրաստելուց անմիջապէս յետոյ պատսպարւում են մէջը: Մի օր գերաններից մէկն ճնշուելով հողի ծանրութիւնից, ուժեղ ճռճուցով քաշ է ընկնում, և ամենքը սարսափահար եղած ճիչեր հանելով գոռում են. — «Մի՛ւն բերէք, սի՛ւն. բայց նախքան սեան բերելը, Մզրոն, որ ամենից բարձրահասակն էր, իր տեղից վեր ցատկելով ձեռքը վեր

բարձրացրած գերանին դէմ տալով, ասում է. — Հայդա ես «մսա-սուն». Մզրոյին կատակելով ամենքն էլ առում են. — Մզրոն «մսա-սուն է, մսա-սուն: Պետոն էլ հետևելով միւսներին, իր այդ վայրն անուանում է «Մսա-սուն», (այսինքն՝ մսէ սիւն). սակայն, ինչպէս «Թըլ-հորիկը» նոյնպէս և «Մսա-սունն» դարերի ընթացքում եղծուելով մնացել է մեզ պարզ «Մս-սուն»¹ անունը: Իսկ գերանի կոտորուելու մասին երգ են յօրինում, որ մինչև այժմս էլ առասպելաբար երգում են. —

«Տունըմ շինինք գիտու բերան, ջանիման...
Վրէն թալինք ջուխտ մ՝ գերան, ջանիման.
Մէկն էր խոխի մէկ լը ծիրան, ջանիման.
Խոխին կոտորաւ մնաց ծիրան», ջան. կն:

Կարճ ժամանակից յետոյ Սաանունը հայրենագուրկ հայերով բաղմանալով դառնում է մի ուժեղ համայնք: Այդ համայնքը որքան ուժեղ ու քաջկոտ էր, այնքան աւելի նուիրուած էր հայրենասիրութեան, եթէ, երբ և իցէ հայ ժողովուրդը նեղւում էր մի որ և է օտար ոյժից, Սաանոյին իսկոյն օգնութեան էր հասնում: Սակայն աւանդ, որ այդ ուժեղ հուշակաւոր շէն գիւղերն երկար չեն մնում այդ բարեկեցութեան մէջ:

Այն ժամանակ, երբ տաճիկները զօրանում են, սկսում են ուժեղ թափով անպատակել լեռնային երկիրներն ու փոքրիկ վայրերը, միաժամանակ անպատակում են և Սաանունը: Վերջին անգամ Սաանոյիները ստիպուած են լինում անձնատուր լինել բռնակալ ոյժին, շատերը մոլի սրերին ճարակ են դառնում, մի քանիսն էլ, փախնում, իրենց գլուխն են ազատում կամ

1. Պատմել է 56 տարեկան Պօղոս Սարգսեան Գումրիցին: Պօղոսը եղել է ընդի Սաանոյի, պատանի ժամանակից գալով Մշոյ դաշտ, մնացել է Գումր գիւղում. Սաանոյի խեղկատակութեան մասին նա լսել է իր ծնոգների պատմածներից:

կալանաւորուելով կրօնափոխ լինում: Ապա այդ վայրագութիւններէից յետոյ, բոլոր գիւղերն էլ քար ու քանդ են անում, որպէսզի հայերն այլեւ այդ տեղ բուն չը դնեն: Սակայն մեծ էր զօրութիւնն Աստուծոյ, նա դարձեալ զթալով հայերի վրայ, վերստին առաքեց մի զօրեղ ձեռք Սասնեցոց համար, որ նա իմի ժողովէ իր ցրուած ոչխարներին՝ մի հօտ, մի հովիւ կազմելու համար:

Այդ զօրեղ ձեռքը Թորոսն էր, որ Կիլիկիոյ իշխանական տոհմերէից մէկի շառաւիղը լինելով, Ժեղ դարու կէսերում, Լեոն Զ-ից յետոյ՝ տեսնելով Կիլիկիոյ պառակտումներն, մի խումբ մարդկանց զլուխն անցած վերջին հրաժեշտը տալով Կիլիկիային՝ հեռացաւ, եկաւ Սասուն. այս մասին պիտի խօսենք առաջիկայ գրքում:

Թորոսն աշխարհի փորձերին ծանօթ մի անձն լինելով, իր անխոնջ աշխատութեամբ ձգտում էր միշտ բարելաւել գաւառը, և իր ցեղը հովուելով՝ պաշտպանել նրա սեփականութիւնը անիրաւութեան դէմ, այնպէս, որպէս մի գերատեսնանի հայր հոգում է իր որդւոց պիտոյքը: Նրա բարոյական հեղինակութիւնը մի անսպառ գանձ է եղել, որի էական բուն իմաստն եղել է՝ «Համբերութիւնը կեանք է»: Ժողովուրդը հպատակուելով իր ղեկավարող պետին, այն աստիճան է յարգել նրան, որ «Պապ» տիտղոսն է տուել, և այն աստիճան սիրել, որ բոլորն էլ նրա գլխով են երգուել ու ասել. — «Մըր Պաբու հըւադ», «Մըր խօր պաբգա գլոխ»¹:

Թորոսին յաջորդում է իր որդի Ասլանը, բայց կարճ ժամանակ. ապա հեռանալով անցնում է Արարատեան դաշտ: Դրա մասին խօսելիք կունենանք Բ. հատորում:

1901 թ. Նոյեմբ. 14:

Գրաւոր Եւրոպիւն Աւչեան.

1. Աւելի խիղացիկ են դործածում իրենց երգման ժամանակ, ասում է Յովհաննէս քահ. Տէր Խաչատրեանը:

Վ Ա Թ Ա Ն

Ե Ի

ՍԱՍՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Կիլիկիայի գաղթականութիւնը Սասունում.

Երեկոյ էր. ամպերի քուլաները իրար ետեից վազվզելով կապոյտ երկնակամարի երեսին տեղ տեղ բլուրներ էին կազմում: Քանի դնում՝ խտանում էին ամպերը և դեռ կէս ժամ չանցած սաստիկ որոտում բարձրացաւ: Դորդում էր երկինքը, թնդում էր օդը, փչում էր հողմը և շվշվացնելով սատանայի ձայներ էր հանում. իսկ երկիրը սարսափահար եղած դողդողում էր: Ամեն ինչ ահաբեկուած յուզում, տարուբերում էր, երկիրը որբացել էր իր խնամակալից, այդ պատճառով էլ ամեն ինչ սգոյ ստուերով էր քողարկուած: Մարդկային ազգը մահուան երկիւղից տատանուելով՝ փախուստ առած գնում, հեռանում էր. այդ դրութեան, թշուառի տխուր սիրտը փոքր ինչ սիփփող միայն արեգակն էր մնում, որ մերթ ընդ մերթ լուսաւորում՝ տանջանքի բովից ազատուելու և սակաւիկ ազատ շունչ քաշելու միջոց էր տալիս. սակայն անդ, որ դաժան երկունքին նա ևս չդիմացաւ, նա ևս փախուստ առաւ և արագ արագ մագլցելով իւր մօր գիրկը հանգաւ: Այդ սոսկալի բոպէում արիւնաբերու խուժանը կլանում էր շատ զոհեր:

Այդ իսկ հսկողական ժամին իր սովորութեան համեմատ առիւծասիրտ Թորոսը դարձեալ սիրտ առաւ և մէն մենակ դուրս գալով տանից, բացեց սրահի երկփեղկանի դուռը, զգուշապէս դիտեց փողոցի ուղղահայեաց հորիզոնն և կանգ առաւ: Այդ բոպէին ոչինչ չերեաց. նա կարծեց, թէ լուի էր

ամեն ինչ, սակայն մէկ-երկու քայլ չարած լսելի եղաւ էլի մի վայնասուն, մի սրտամորմոք հառաչանք, որը քամու բըվվոցի հետ հետգհետէ անհետանալով կորչում էր խոլ փողոցների մէջ: Քամու բըվվոցի միջից հագիւ լսելի էին միայն վայն համան, վայն համան... Խօսքերը: Այդ հենց որ լսեց Թորոսը, կանգ առաւ, փոքր ինչ քաշ գցեց գլուխը, խորասուզուեց մտքի մէջ. սակայն զգաստացաւ, դարձեալ շարժուեց նրա հոգեկան յուզմունքը, նա կրկին յետ դարձաւ տուն, ցած բերեց պատից քաշ ընկած դաշոյնը, հանեց պատեանից ու դուրս գնալով ասաց.— «Լաօ Գրգո, հետեւի ինձ, հայդա, շուտ» և ինքն շտապով դուրս ծլկուեց տանից և անյայտացաւ փողոցների մէջ: Նա երկար ժամանակ մերթ շրջում էր, մերթ կանգ առնում: Կրկնուեցին դարձեալ «Վայ, եաման, վայ, եաման», ... Խօսքերը, բայց որքան կարելի էր, պէտք էր շտապել, պէտք էր շուտ հասնել օգնութեան, մտածեց Թորոսը և առանց վարանելու հասաւ յետններից, ապա մօտենալով նկատեց, որ եգիպտացի սպաները մի քանի հարս, աղջիկների տանջելով քշում տանում են: Թորոսը Գոռաց.— «Հէյ, դուք թշուառականներ, հերիք չեղաւ, անողորմ ոճրագործներ», փայլեց դաշոյնը. սպաները փախուստ տուին սարսափից. իսկ Թորոսն՝ առնելով անմեղ զոհերին, անյայտացաւ մթութեան մէջ:

Երկրի այդ իսկ խռովայոյզ ուկեանի մէջ, մարդկային ազգը, Հայ ժողովուրդն առանց վհատուելու պատրաստութիւններ էր տեսնում այդ ճգնաժամից աղատելու իւր միակ գլուխը գոնէ:

Թորոսը մի խումբ մարդկանց հետ ճանապարհորդում էր. աներկիւղաբար ճեղքոտելով անարեկող լեռներն ու ձորերն, վերջապէս նրանք հասան Հալէբի խորխորուն ձորերից մէկը, ուր գիշերային ժամին հանգիստ առան: Նրանց հացի լի պարէկը դատարկուելու վրայ էին. սովատանջ մահուկներն իրենց քնի խորքից յաճախ վեր թռչելով ձայնում էին.— «Մամօ, սովուկ իմ՝ ընձի խաց», մի ուրիշն էլ՝ «Ա. փօ, բորիկ իմ՝ ընձի չարմախ» ...:

Չարքանջ ճանապարհորդներ:

Թորոսը չէր քնում, նա մինչև լոյս հրեշտակի նման իր կրակոտ աչքերն այս ու այն կողմ յառած զգուշութեամբ հսկում էր հօտին, բայց մանուկների ծրանգ-ծրանգ լինելն

ու դառանցումը կարապետի սիրտը ճգմեցին և հոգին մորմոքեցին.— «Վաթան, վաթան, ինչու տեղ տուիր թշնամուն և մեզ յանձնեցիր այս դառն ճակատագրին. այս ինչ ցաւալի տեսարան է. ո՛հ, մըմնջաց Թորոսն ինքն իրան:— Մի կողմից մեր բաղդախնդիր թափառումը, մի կողմից այս երեսանների անվերջ պահանջները, միւս կողմից մոլեռանդ, արիւնարբու տաճիկ և թափառական ցեղերի սարսափը. արդեօք ո՛ւր դիմենք և որքան խնդրենք: Սակայն ո՛վ Տէր, մենք քեզանից չենք յուսահատուի, յուսահատուելու էլ իրաւունք չունենք, որովհետեւ «Զի զոր սիրէ Տէր, խրատէ, տանջէ զամենայն որդի, զոր ընդունի», ուստի վստահաբար Քեզ ենք դիմում, որպէսզի մեզ էլ որպէս Խորայեղացիների շուտով հասցնես մեր Աւետեաց երկիրը, առաւելապէս այս մանրիկ երեսաններին, որ սովի ճարակ չդառնան այս ամսյի անապատում. ասաց և դարձեալ սրտի խորքից հառաչեց:

Արդէն առաւօտ էր. Թորոսը անդադրուն կարապետում էր իր հօտին. նա թէև շարունակում էր իր ճանապարհորդութիւնը, բայց թէ մինչև ուր, այն ինքն էլ չգիտէր, այլ թողել էր միայն բաղդին: Վերջապէս հազար ու մէկ տառապանքներ կրելով՝ հասնում է Սասուն: Թորոսի համար սգալի էր, երբ տեսաւ այդ հոշակաւոր գաւառն աւերակ դարձած, և գեղեցիկ ու սիլաւէա դաշտերն, դատարկամարդ և ամայացած:

Ամեն ինչ տխուր էր, ամեն ինչ լռել էր:

Լռել էր լեռներում հայ հովուի սրնգի մեղմիկ ձայնը. լռել էր դաշտերում շինականի արօրական երգն ու մեղեդին:

Չը կար վարդենի, սուսան ու ամբուլ, չկար գայլալող մեղեդի բլրուլ. ամէն ինչ լուռ էր. լուռ էր սոխակն, կաշաղակ, ճպուռ, գէթ պատմէին գաւառիս անցքերն տխուր, չկար և ոչինչ: Բայց կար մի նշոյլ դորա անցեալից, որ տեսնողի միտքը զարթեցնելով յիշեցնում էր նրան իր պատմական ազատասուն անցեալը. դա փլատակների կոփածու բեկորներն էին, որ յաճախակի ասպատակութեան մատնուելով տեսնողին ներկայանում էին որպէս աւերակների մի հողակոյտ: Ամեն ինչ տխուր տպաւորութիւն էր թողնում Թորոսի վրայ: Միայն գաւառը շատ յարմար էր բնակութեան համար իր լեռնական դիրքի շնորհիւ. տեղ տեղ երևում էին տափարակ տարածութիւններ, ուր բնակուելը կարելի համարելով՝ Թո-

րոտն ասաց:—Ահա մեր Աւետեաց երկիրն: Այստեղ բնա-
կութիւն հաստատելով՝ «Դաւորիկ» գիւղը հիմնեցին:

Տարիներով ճնշուած, հալածուած այդ ժողովուրդը
Թորոսի անվահներութեամբ տակաւ առ տակաւ իր նոր բնա-
կավայրում սկսեց ազատ շունչ առնել. իսկ գաւառը գնալով
հետզհետէ բարգաւաճում էր: Ծաղկում էր Սասունը իր տո-
կուն և տաղանդաւոր անհատների ջանքերով: Նրանք շերամի
և բրդի թելերից ամենաընտիր հագուստեղէններ, գորգ, կա-
պերաներ պատրաստելով վաճառելու էին տանում մեծ և հա-
րուստ քաղաքները, ըստ որում աւելի ծաղկեց վաճառա-
կանական արհեստը Սասնեցւոյ մէջ և յարաբերութիւններն
քաղաքացւոյ հետ՝ այնուհետև յաճախակի դարձան:

Ժողովրդի թիւը քանի գնում աւելանում էր Սասու-
նում. ծաղկում էր անտեսութիւնը, առաւելապէս խաշնարա-
ծութիւնը, որովհետև երկրի գիրքը վերջինիս աւելի էր
նպաստում և ժողովուրդն որպէս լեռնցի, աւելի հմուտ և
ընտելացած էր խաշնապահութեան:

Սասնոյ երիտասարդութեան համար վաճառականու-
թիւնը մի միջոց էր, որ նպաստում էր նրանց գաւառից
դուրս՝ քաղաքներ, գիւղեր ու այլ տեղեր շրջելու՝ նրանց
հետաքրքրում էր աւելի զրօսանքը, քան անձնական շահը:
Այդպիսի տեղերին աւելի ծանօթանալու համար Թորոսը
հարմար համարեց երբեմնապէս Ասլանին ուղարկել այդ
կողմերը:

Օրը տխուր էր. մեզն ու մատախուղը փակել էր երկինքն
ու երկիրը, հետոն էլ կաթկաթում էր անձրեւը. դադարել էին
թռչունների մեղեդիները՝ էլ չէին դալալանում: Բնութեան
այդ տխուր ժամուայ հետ մի շատ խորից ան քաշեց
Թորոս Պապը: Արդեօք ինչ ընկաւ նրա միտքը. նա յիշեց
Կիլիկիան, իր հայրենի տունը, իր նախկին փարթամ փառ-
քը՝ ... Այո, նրան ներկայանում էին մի շարք իրողութիւն-
ներ Կիլիկիայի վերջին դէպքերից, որոնց ամենին ահանա-
տես էր ինքը, Թորոսը:—«Ա՛խ, կրկնեց Թորոսը. ես ի՞նչպէս
մոռանամ Կիլիկիան, իմ վաթանը. վաթանի հացն ու ջուրն
այլ համ ունեն, վաթանի հողն ու օդն այլ հոտ են բուրում.
Ա՛խ, վաթանի արևն ու լուսինն էլ տարբեր արշալոյսով են
ճառագայթում: Ա՛խ վաթան, վաթան, ինչպէս մոռանամ
դրացիներին, ... Արդեօք ինչ եղան նրանց վերջը»: Եւ ահա,

այն դէպքերի բարբարոսական ոգին, ուրուականը կանգնեց
Թորոսի առաջ և պաշարեց նրա միտքը. Թորոսն ընկալեց
վարանեց. —«Ահա գալիս են իմ սիրելիները, իմ բարեկամ-
ները և ահա, գալիս են իմ դրացիները ...: Սակայն, աւանդ,
ուշքի գալով նա համոզուեց, որ շատ հեռու են իրենից ...:
«Սակայն ինչո՞ւ, կարելի է դա նախազգացումն է, որ ես յու-
սացի և կամ՝ հօ ի դուր չէ ասուած «Համբերութիւնը կեանք
է», գուցէ մի օր, մի րոպէ կը տեսնեմ ... Բայ, անգութ ճակա-
տաբեր ... ասաց Թորոսը, և ուշքի գալով, գոչեց. —Գնա՛ կո-
րիւր, հեռացի՛ր ինձանից սաստանայ. ես յոյս ունեմ, ես հաւա-
սում եմ, որ «Համբերութիւնը կեանք է»:

Մինչ Թորոս Պապն այդ էր մտածում, ահա լեռնային
սուրհանդակներէր. —Տիկոն ու Մզլոն մի խումբ մարդիկ
առաջնին արած քրտնամխած բերելով ներկայացրին նրան:
Մզլոն, որ Տիկոյից աւելի ճարպիկն էր, չոմալը ձեռին
Պապի սենեակը մտնելով, գլուխ տուեց ու ասաց. —Պապ, մի
խումբ նոր մարդիկ ենք գտել բերել:

—Ո՞րտեղից:

—Իշխան ձորից:

—Ի՞նչ ազգ են, ի՞նչ կրօնի են պատկանում:

—Խայ ենք ասում են ...

—Հիմայ որտեղ են:

—Սարայում:

—Հայդէ բերէք ինձ մօտ՝:

—Տիկո, Տիկո, ձայն տուեց Մզլոն. այդ մարդկանց բեր.

Տիկոն առաջնորդելով նորեկ մարդկանց ներկայացրեց
Թորոս Պապին. Թորոս Պապը սկսեց իր մանրակրկիտ
հարց ու փորձը և իսկոյն ճանաչեց, որ իր դրացիներն են.
ապա տեղից վեր բարձրացաւ, լացալուծած ձայնով բարձր
աղաղակելով ասաց. —«Ես Թորոսն եմ, Թորոսը, ձեր բարե-
կամը, ձեր դրացին»: Եւ դրկախառնուելով խօշոյ Սաքոյի
հետ, շարունակեց. —«Ո՛վ իմ թանկազին բարեկամ. փառք
Աստուծոյ, որ ձեզ էլ տեսնում եմ կենդանի շուրջս բոլո-
րուած: Երկար ժամանակ զառանցում էի Կիլիկիայի անունը

1. Իւրաքանչիւր նորեկ երբ բաղաձնեղիւր եղած թափառելով ներս
էին ընկնում այդ գաւառը, նախապէս պիտի ներկայանար Թորոս
Պապին. վերջինս նորեկ հիւրի թափառելու պատճառը քննելուց յետոյ
թոյլ էր տալիս այդ գաւառում բնակելու:

տալով, յիշում էի սիրելիներին, և չէի հանգստանում. բայց այժմ, գոհութիւն Աստուծոյ, սա իրականութիւն է. ուրեմն հաստատ հաւատացած եղէք, որ ի զուր չէ ասուած «Համբերութիւնը կեանք է»: Պատմիր ինձ ուրեմն, իմ վաղեմի բարեկամ, պատմիր ուրեմն՝ երբ ձեր տունը շրջապատեցին, ձեզ կալանաւորեցին սպաները ուր տարան»:

Մի խորը ախ քաշելով խօջայ Սաքոն, ասաց.—«Այն ժամանակ, երբ մեզ շրջապատեցին մեզ սպաներով տարան Մսիս, Գայմագամի մօտ, որ սկսեց իր բռնաւորական խիստ հարց ու փորձը... Արդարանալու շատ իրաւացի փաստեր մէջ բերեցի, սակայն ի զուր էր, չարդարացայ...»

—Է՛, շատ էլ որ արդար էինք, բայց որ ամուր բռնել էին, էլ հօ չէին արդարացնելու. ասաց եկուորներից մէկը:

—Գայմագամը մեզ բանտնշանակեց.—շարունակեց խօջայ Սաքոն—և յանձնեց սպաների ձեռքը, որոնք մեզ կապած-կապկոյած տարան ուղիղ «Շահի-Մարան»¹ բերդում բանտարկեցին: Այնտեղ մնացինք մօտ տաս տարի, ուր և ծնունց այս աղջիկը, որ բերդի անունովն էլ կանչում ենք Շահ-Մարան:—Շահի-Մարանում գուցէ դեռ երկար կմայինք, եթէ Աստուած չը յաջողէր մեզ:

—Ի՞նչպէս յաջողուեց ձեզ:

—Մեզ մօտ բանդարկուածներ շատ կային, որոնց թուումն էր Գրմօն, դուք էլ կյիշէք, տէր իմ, թէ նա որքան ճարպիկ ու հմուտ է պարսպահատութեան մէջ. տեսաւ որ այլ ևս փրկութեան յոյս չունենք, սկսեց իր հնարագիտութիւնը բոլորիս ազատելու նկատմամբ, և ճիշտ որ մի գիշեր մեր առաջ ազատ ճանապարհ բաց արեց, որով ազատուելով տաժանակիր բանտից՝ անյայտացանք: Ահա մեր կրած տառապալից արկածները:

—Է՛հ, ոչինչ չկայ, թանկագին ընկեր, Համբերութիւնը կեանք է, ասաց Պապը. փառք տուր Աստուծոյ, որ այդքան արկածներ կրելուց յետոյ դեռ կենդանի կաք. փառք տուր նրան, որ այսուհետեւ հանգիստ կլայելես այս նոր վաթանում:

1. Տես Սիգուան. էջ 251. «Նշանաւոր տեղի այժմ ի սահման Մոսայ՝ թէ և աւերակ, է բերդն Չահի—մարան կամ Ելան գալեսի, դի երկօքին զնոյն նշանակեն օձից բերդ կամ արքայ օձից» 4. Ալիշան:

Գ Լ Ո Ւ Ք Բ.

Շահմարանի ծրար.

Մայիս ամիսն էր: Օրը գեղեցիկ, օդը թարմ ու զովաւոր. ծառերն ու թփերը կանաչին էին տալիս: Որտեղ ոտք էիր գցում, կանաչ խոտի, ծաղիկի ու թփի վրայ էր ընկնում: Սոխակ—սաբակ և ուրիշ շատ թռչուններ իրանց ճուղիւնով ներդաշնակ երգում էին իրանց դայլայլիկը. մի խօսքով այդ հոգեզմայլ չնաշխարհիկ բոլորում մարդուս հոգին փառաւորւում էր, և ամեն մի մահկանացուի միտք ու հոգին այդ տեսարանի վսեմութեամբ զմայլուած՝ բարձրանում էր վեր շատ վեր, սաւառնում էր երկնային եթերի մէջ, և խորհելով ու կշռադատելով Վերին Տեսչութեան կարգադրութիւնը, առ ոչինչ էր համարում այն ամեն տեսակ բարեքները, որ վայելում էր նա: Հէնց այդ իսկ չնաշխարհիկ վայրկեանում Ասլանը մտածմանց մէջ խորասուզուած՝ շրջում էր անդու կերպով և ինքն իրան ասում.—«Ես, որ այսչափ սիրում եմ նրան, արդեօք նա էլ ինձ սիրում է թէ ոչ. ես, որ այսչափ մտաւտանջում եմ նրա համար, արդեօք նա էլ ինձ միտ բերում է թէ ոչ. ես, որ յաճախեմ նրա ուրուականի հետ խօսում եմ որպէս իրական աշխարհի, արդեօք զգալի է նրան, նա էլ ինձ երազում է թէ ոչ. ով գիտէ և գուցէ անունս անգամ նրա մտքով չի անցնում, որ ես իրան սիրում եմ անկեղծօրէն»: Ահա այդպէս մտաւտանջուած, օր ու գիշեր չհասկանալով թափառում էր Դաւլորիկի փողոցներում: Մի ներքին ոյժ ձգել բերել էր նրան այդտեղ. և մինչ չէր հասկանում, թէ ուր է գտնուում ինքը, յանկարծ խօջայ Սաքոյի տան պատուհանից մի փոքրիկ ծրար մեղմօրէն ցած ընկաւ նրա գլխին:

Ասլանը սարսափեց, սարսուռ զգաց. կարծեց թէ երազ է: Քիչ էր մնում, որ գետին գլորուեր: Վայրկեանաբար ցնցուեց. սակայն ուշքի գալով նայեց չորս կողմը: Ոչ ոք չկար. բայց երբ նայեց դէպի վեր, տեսաւ, որ տնա մի չքնադագեղ օրիորդ, գլուխը լուսամուտից հանած՝ իր հրապուրիչ հայեացքով նայում էր իրան. ապա խոյս տալով լուսամուտից հեռացաւ: Դա Շահմարանն էր, որին անապական սիրով սիրում էր Ասլանը: Վերջինս ուշքի գալով, գետնից վեր առաւ ցած ընկած

ծրարը, բացեց և կարդաց հետեւեալը.— «Ասլան, եթէ դու սիրում ես ինձ, ընդունիր, որ ան, նուիրում եմ քեզ ազատագրական սուրբ ուխտը. ընդունիր ուրեմն և տեղ սուր քո արեւական թարմ կրծքիդ տակ և վստահաբար ընթացիր այդ ճանապարհով, որ տանում է դէպի լուսաւոր աշխարհը, դէպի բարեւ և առաքինի կեանքն. ընդունիր ուրեմն այդ դրոշմը և առանց երկմտելու ամուր պահիր, ես քեզ հետ եմ, որոհման սրտանց սիրում եմ քեզ: Եթէ մեր սէրը լինէր անկեղծ, հաւատացած եղեր, որ ոչ ոք չի կարող մեզ նման երջանիկ համարուել աշխարհում»: Ասլանը չէր հաւատում այդ իրողութեանը. նա երազ էր համարում և իր կողքերին յաճախ հարուածելով կամենում էր սթափուել. սակայն իրողութիւն էր և ոչ ցնորք. միայն ուրախ ընդունէր նրան այն աստիճան շփոթել, որ չէր կարող իրականը տարբերել երեւակայականից: Նա կամենում էր հեռանալ այդտեղից. բայց ուրախ յուզմունքով տարուած, մի քանի քայլից յետոյ կրկին յետ էր դառնում անյետեղ, ուր ստացել էր իր սիրելեւոյ պայմանատուութիւնը: Նա յաճախ այդ տուտը սեղմում էր իր բարախող կրծքին: Նա նոյն տեղում շատ պտոյտ եկաւ, բայց սակաւ առ սակաւ ուշքի եկաւ, զգաց, տեսաւ թէ ինչ տեղումն է, հեռացաւ այնտեղից:

Սիրոյ ոյժը, հետզհետէ աւելի զօրեղանալով, մաշում էր նրանց սրտերը: Բայց նոքա ծածկում էին այդ սէրը ամենից, մինչև որ բարեբար ապագան կորոշէր: Զկար մէկը, որ հասկանար նրանց յարաբերութիւնը: Միայն Ասլանի մայրը, նկալաւով այդ հարցրեց.

— Ասլան, որդի, այդ ի՞նչ է պատահել քեզ, որ հետզհետէ բարակում ու դեղնում ես:

— Մամօ, ոչինչ չի պատահել ինձ, միայն գլխացաւ է առաջ եկել, որ մաշելով հոգիս տանջում է ինձ. պատասխանեց Ասլանը, երեսը շառագունած:

— Այդ գլխացաւի բան չէ՝ գուռակս, եկ դու խոստովանուիր՝ դարման տանեմ ցաւիդ, ապա թէ ոչ՝ քո այդ անաւակալ հիւանդութեամբդ մեզ ևս հետդ գերեզման կը տանես:

— Այդ ի՞նչ էք ասում մամօ, միթէ ձեզ խաբում եմ ...:

— Այո, ես հաւատացած եմ որ խաբում ես. ասաց մայրը մի առանձին վրդովմունքով:

— Մի վրդովուիր մամօ, հաւատացած եղիր ...:

— Զեմ հաւատում.— Ընդհատեց մայրը.— չեմ հաւատում, որովհետեւ քո տարածամ հալ ու մաշ լինելը, դեմքիդ դեղնուիրն ամեն մարդ նկատում է: Մի կողմ թողնելով ուրիշներին, իմ նկատելով բոլորովին կերպարանափոխուել ես: Որդի, հաւատացած եղիր, որ եթէ այդ վտանգաւոր հիւանդութիւնը մի քանի օր էլ այդպէս շարունակուի, այն ժամանակ դու այլ ևս չես փրկուի, և այն փայլուն օրերը, որ սպասում են քեզ ապագայում՝ խաղաղ կանհետանան:

— Այդ ի՞նչ յանդիմանական խօսքեր էք ասում ինձ, մամօ, և դուք հաւատացած էք, որ ես դադարի հիւանդութիւն ունեմ ու չեմ համարձակում ձեզ յայտնել ... երբեք չհամոզուէք ձեր այդ թերեւ զէմ կարծիքներին, որ իմ վերաբերմամբ բոլորովին անտեղի են ...:

— Ո՛չ, ո՛չ.— Ընդհատեց մայրը.— համոզուած եմ, որ դու խաբում ես քո ծերացած մօրը, քո մօրը, որի միակ յոյսը դու ես, և բացի այդ քո յոյսովն է որ այս անապահով անապատում ապրում է մեր հօտը. բայց դու, ախ դու ...:

Մօր ձեռքը բռնելով համբուրեց Ասլանը և սիրտը շահելով ասաց.— Մի վշտացիր, մամօ, Ասլանը դեռ կենդանի է. վրիժառութեան ձգտումները դեռ նրա սրտում վառ են, դեռ չի մարել նրա վրէժխնդրութեան եռանդը, դեռ բորբոքւում են որպէս վառ կրակ. սակայն ինչ վերաբերում է ձեր կարծիքներին, նրանք սխալ են. ուրեմն միամիտ եղէք, որ ես աւելի շուտ կառողջանայի, եթէ միայն նպատակս իրագործուէր ...:

— Ի՞նչ է քո նպատակը, որ չի իրագործուում:

— Ո՛չին, ո՛չինչ մամօ, սխալուեցի:

Այ, որ ես ասում եմ խաբում ես, ուրեմն մի ծածկիր, այլեւ ծածկելու կարիք չկայ. ասա, համարձակ ասա. միայն եթէ սիրում ես քո ծերացած ծնողներին. եթէ ոչ ...:

— Բաւական է, բաւական, մամօ խնդրում եմ թողէք այդ խօսքերը, իսկ այդ հարցի մասին յետոյ կը խօսենք.— ապա անեծակից գուռս դալով, հեռացաւ Ասլանը:

Մայրը երկար մնաց անշարժ կանգնած. երկար մնաց մտաւտանջութեան մէջ, բայց յետոյ գալով Թորոս Պապի մօտ, պատմեց նրան այն ամենը՝ ինչ որ խօսել էր որդու հետ թորոս, ասաց կինը.— «Մեկ մնում է մի բան անել, այն էլ այնքան զգուշարին բան չէ՝ մենք կը կանչենք մեզ մօտ Ար-

շամին և կը պարտաւորացնենք նրան, որ ամեն ջանք դործ դնէ հասկանալու Ասլանի հիւանդութեան էական պատճառը. որովհետեւ նա թէ՛ նրա ամենամտերիմ ընկերն է և թէ՛ հմուտ է այդպիսիներից զազանիք դուրս կորզելու:

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ.

Քիւրդերի աւագակութիւնը:

Տասնեակ տարիներից յետոյ Դաւլորիկի մարդաբնակութիւնը ստուարանալով ընդարձակուեց: Դաւլորիկը, ինն թաղի բաժանեցին¹. սակայն այդ ընդարձակութիւնն էլ երկար չը տևեց, որովհետեւ ամեն կողմից անդադար գաղթում էին դէպի Սասուն:—Կիլիկիայից սկսկած մինչև այն վայրերը, ուր անարդարութեան բեժիմը գործում էր, որբացեալ տարրը, հայ ժողովուրդը չդիմանալով, թողնում էր իր բնակութիւնը, տունը—տեղն ու հարստութեան մեծ մասը, և ապաւինում թորոս պապի հովանաւորութեանը:

Թորոս պապը, որ վաղուց մտադիր էր իր նոր կազմակերպութիւնով այդ գաւառը աւելի շէնացնել, աւելի պայծառացնել, ժողովրդի այդ կուտակումը յարմար և հասուն համարելով, երեսնից աւելի գիւղեր հիմնեց և ժողովրդին վիճակով բաժանելով Դաւլորիկից, բնակեցրեց նորաշէն գիւղերում²: Ներկայ Շէնիկն Ասլանն իր սիրուհու պատճառաւ «Շէնիկ» անուանեց, սակայն այժմ «Շէնիկ»ը «Շէնիկ»ի է փոխուել:

1. Մինչև այժմ էլ Դաւլորիկը ինն թաղ է, որոնց անունները, Սասունի Փարզայ գիւղի Յովհաննէս քահանայի թելադրածով հետեւեալներն են՝ Զարիր, Էդգարդ, Յարգրկ, Նօսնուզ, Սպղանք, Փուրթ, Էկըդուն, Հօղինք, Հագմանք. Սատանի կարմնջի միւս ափը՝ Տֆայիկ, Յարթխօ, Խլօվիթ:

2. Յովհաննէս քահ. Տէր Խաչատրեանի ասելով Սասունի այն շէն ու պայծառ գիւղերը յաճախ ասպատակութեան ենթակայ լինելով, քար ու քանդ են եղել, բացի հետեւեալները՝—Դաւլորիկն իւր ինն թաղով, Ազպի, Քոփ, Դարմաւ, Չէնիկ, Սէմալ, Զուշնամբիկ, Հիտտինգ, Իրիցանք. Գեղաշէն, Գէլէէ-Գուգան, Իշխանձոր, Արտիունք, Ընկուզնակ, Սեթթ, Սաղառն, Քուրէս, Հեղին, Փառզայ, Արսըք, Գրէդողէ, Տապրկ, Գեալէրաշ և Նորհան:

Ժողովրդի բաժանուելը Դաւլորիկից շատ տխուր տպաւորութիւն էր թողնում մարդու վրայ: Ամենից ցաւալին այն էր, որ Շահմարանը, գիւղից բաժանուելով, և բաժանում էր Ասլանից, որին նուիրուել էր իր անկեղծ սիրովը: Սակայն նա առ աչօք էր բաժանուում և ոչ ի սրտէ. որովհետեւ նրանց սէրը հասարակ սէր չէր, այլ, բառիս բուն նշանակութեամբ անկեղծ: Մինչ Շահմարանն իր հրաժեշտն էր տալիս, յանկարծ աչքերը դարձրեց դէպի աջ, տեսաւ Ասլանին կանգնած մտաւանջ, ձեռքերը ծալած կրծքին դրած, գլխարկը ծռած՝ աչքերին գցած, ախուր ու տրտում մտածմունքի մէջ խորասուզուած: Կարծես մի նախազգացում ստիպում էր նրան տխրել, և զլուխը քաշ գցած նայել գետնի երեսին. նայել այնպիսի յափշտակութեամբ, որ կարծես աւետարանի «Եւ վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր և զմայր իւր և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ»-ն լինէր կարդալիս. դժբաղդ ճակատագիր: Շահմարանը ճնշւում էր իր ընկերուհիների ներկայութիւնից և դժուարանում էր իր մտքի զգացմունքները արտայայտել իր հերոսին, բայց և այնպէս ճարը կտրած, պատրուակելով իր շրջապատողներին, ասաց.—Միւրեկ ընկերուհիներ, թէ սիրում էք, շուտ շուտ այցելեցէք ինձ. որովհետեւ ես ի սրտէ սիրում եմ ձեզ, և մեր սիրոյ վկայն թող լինի մեր ս. ուխտն. ես չեմ մոռանայ ձեզ—ընդ որում և դուք մնացէք հաստատ ձեր սիրոյ մէջ: Ապա արտասուելով բաժանուեց շրջապատողներից:

Ասլանը լսեց, հասկացաւ, որ Շահմարանի խօսքն իրեն էր վերաբերում: Տառամուկեց Ասլանը, երբ հեռացաւ Շահմարանը. նա չէր հանգստանում, նրա հանգստութեան միակ միջոցը մնում էր իր սիրելու տուած տոմսը, որը շուտ շուտ դուրս բերելով ծոցից պինդ պինդ սեղմում էր կուրծքին. բայց ամառ, որ աւելի էր բորբոքւում նրա յուզմունքը և աւելի տանջում էր նրան ծրարում գրուածքը: Մի բոպէ կանգ չէր առնում Ասլանը. նա շուարել էր. նա երբեմնակի խելադարի էր նմանւում, անհանգիստ հոգով թափառում էր:

Մի գիշեր խորին լուսնիւնը տիրել էր գիւղին. ամեն ինչ քնած էր. Ասլանի դռան առաջ խռմիւում էր իր գամիւրը: Կէս գիշերից անցել էր, բայց Ասլանը դեռ բաց աչքերով իր անկողնում պարկած մտաւանջւում էր: Նա մերթ քնում, մերթ ծլուկւ լինելով սթափւում էր, ան քա-

շում և էլի քնում: Վերջապէս մի ներքին միտք յափշտակեց նրա մաքուր հոգին: Ասլանը քնեց. նա ընկաւ երեւակայութեան աշխարհը: Նա սկսեց զառանցել. նրա մօտն էր Շահմարանի ուրուականը: Նորա կուռն էին խաւարի դէմ. բայց մի օտար գէմը իր շան հետ յարձակում է Շահմարանի վրայ. և Ասլանը սաստիկ երկիւղից, որպէս իրականի բարձր ձշում է ու ուժգին գոռում.—Շահմարան, մի վախիր ... ա՛յ շուն, ա՛յ շուն, անիրաւ ... Ասլանն այնքան բարձր ու պարզ ձայնով արտասանեց ա՛յ շուն, որ իրանց գամիւր լսելով սարսափեց ու սկսեց բարձրձայն հաջել:

Ասլանի այդ մաշող հիւանդութեան առաջն առնողը միայն իր հայրն էր, Թորոս Պապը, սակայն նա զբաղուած էր ժողովուրդը կազմակերպելով.—նոր գիւղերի բարւոյման և բարեկաւելու գործին նուիրուած նա կարողացաւ կազմակերպել նոր գիւղերը, որոնցում առանձին առանձին կառավարիչներ նշանակեց. սրանց տեղական ժողովուրդը «ռէս» անունն էր տալիս:

Ժողովուրդը զետեղուելով նոր գիւղերում, տարածուեց Սասնոյ լեռներն ու դաշտերը: Երկու հսկայ, քոյր ու եղբայր Ծովասարն ու Հանդուն իրանց օժանդակ թեւերի տակն առած հայ զաւակներին, մպտակարարում էին՝ մէկը մեկը ու կաթ, իսկ միւսը վարդ մանուշակ: Ժողովուրդը խաղաղ գործում էր.—հրկրագործն իր արօրական երգն ասելով արտն էր հերկում. հովին իր ոչխարի սուրուն առած լեռների կատարներում նրինգը նուազելով մեղմիկ եղանակում էր իր հովուական գրաւիչ երգը. համեստագէմ ու գեղաժպիտ հարս ու աղջկունք փաբելով դէպ արուեստը, միշտ գործով էին զբաղուած,—մէկը մանրում միւսը գդում և մէկը միւսի դաշնակցութեամբ գործում էին՝ մէկը գորգ, մէկը կապերտ, միւսը մանուշակ և այլն, որոնց մասին յիշեցինք անցեալում: Շուտով բարբարոս ցեղերն սկսեցին զանազան կողմերից սակաւ առ սակաւ երևան գալ և Սասնոյ շրջակայքում լեռների արտաքոյ մասերը բռնել: Ապա սկսեցին յաւձախալի մոտք գործել Սասնոյ գիւղերը, ուր բազմատեսակ զրկանքներ և չարիքներ հասցնելով՝ հեռանում էին: Հայ ժողովուրդը այդ անպատակութեանց դէմ սկսեց սրաշտպանողական գիրք բռնել: Սակայն ամեն կողմից ճնշուած էր Հայը: Բայց Թորոս Պապը համբերութեամբ տանում էր ամենը,

որովհետեւ նա գիտէր, որ մի որեւէ թշնամու հետ կռուելու համար անհրաժեշտ է նախ՝ լաւ ճանաչել նրա ոյժերը և իմանալ թէ՛ ինչ դէնքով է պատերազմում, որպէս զի ապա հնարաւոր լինի նրան գիմաղրել: Իր հանգամանքներն ի նկատի ունենալով խոյս էր տալիս գալիք չարիքներէր, ընդ որում յաճախ խրատելով ասում էր.—«Համբերութիւնը կեանք է»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

Ասլանի փաշագործութիւնը.

Բազմանում են քիւրդերը:

Մթնաժու գիշեր էր. ամպերի ետեից տեղ տեղ ասողեր էին պլպլում. իսկ քամին ծառերին տարուբերելով՝ մարմանդ խշշացնում էր: Այդ ժամին ամեն ինչ խաղաղ քուն էին մտել, միայն հեռուից մերթ ընդ մերթ լսւում էին շան խոճ հաջոցներ: Կէս գիշերն արդէն անցել էր, մէկէն լսուեց, որ գոռում—գոչում էին—հարաւ ա՛յ. տարան ... շուտ արէք, հասէք ... օգնութիւն, օգնութիւն. հասէ՛ է՛ ք: Օգնութիւն կանչողները գիւղի գիշերապահներն էին, որ հանդիպում են մի անակնկալ դէպքի:—Մի խումբ քիւրդեր, շինականների ոչխար, տաւարները դողանալով փախցնելիս են եղել, պատահամբ հանդիպում են գիշերապահներին և սկսում են մահալամարտ. գիշերապահները շիտթուելով՝ վիրաւորւում են. իսկ քիւրդերն աւարը փախցնելով տանում են: Հարայի ձայնից մի ակնթարթում ամբողջ գիւղում խլրտումն ընկաւ, բոլորն արթնացան. կարիճ երիտասարդները՝ որը նետով, որը սրով և որն էլ մահակով դուրս թափուեցան տներից, ձիով ու ոտքով արագ դիմեցին դէպի օգնութիւն աղաղակող ձայնը: Ամենքն էլ հաւաքուեցան, շրջապատեցին գիշերապահներին և դէպքի իրողութիւնը հասկանալով, անմիջապէս հետամուտ եղան աւազակներին: Մինչ այդ Ասլանն արդէն կուռն էր քիւրդերի հետ, երբ երիտասարդները միացան նրան ու սկսուեց մի կատաղի կռիւ:

Ասլանն իր նժոյգի վրայ նստած առիւծի պէս կուռն էր: Երկու քիւրդ սպանելով՝ նա անյայտացաւ մթութեան

մէջ, իսկ աւարները ընկերները յետ բերին: Երբ դռքս յաղթութիւն տարած վերադառնում էին, Ասլանը ճանապարհից դուրս սպասում էր իմանալու նրանց կարծիքն իր քաջագործութեան մասին:

Ընկերներն բուռն ոգևորութեամբ, ցնծութեան երգեր ասելով սաստիկ ճիչ ու աղաղակով գալիս մօտենում են Ասլանին. Ասլանը ուզեց թաղնուէլ նրանցից, որպէսզի աւելի լաւ, աւելի փորձնականապէս չափեր նրանց արիական ոյժն ու գիտակցութիւնը. սակայն ի դերեւ անցան. Պետոյի արիական գիտակցութիւնը ինքնաբերաբար միշտ վառվռուն էր. նրա աչքերից կրակ էր ցայտում, մըջիւնն անգամ չէր կարող վրիպել, նա դեռ չհասած Ասլանին նկատեց ինչ որ մի բան ուժեղը լարուեցան. նա կարծեց որ էլի քիւրդերից է և այդ նկատմամբ բարձր գոռաց. — Այդ ո՞վ է ... ձայն հանէք. շուտով ... շուտ, եթէ ոչ կորած էք ... Պետոն կհարուածէր նրան սրով. եթէ շուտ հասէր թէ՛ — ես եմ, ես. Ասլանն եմ:

Պետոն զարմանալով, ասաց. — Ա՛յ քո տունդ շէն, դէ մի շուտ ձայն հանէիր է ... կարծեցի թէ՛ հեռու քեզանից այն աւազակ շան ծնունդներին է. դեռ լաւ էր, որ շուտ ձայն հանեցիր, եթէ ոչ ...:

— Շարունակիր, շարունակիր, եթէ ոչ՝ ի՞նչ պիտի անէիր, ասաց Ասլանը:

— Ի՞նչ պիտի անէի՛ր ... այն, ինչ որ հէնց հիմա արեցինք: Ապա Պետոն Ասլանի վրայ զարմացած՝ հարցնում է:

— Խէ՛ր լինի, Ասլան, այս ամայի դաշտում ի՞նչ ես շինում:

— Խէր է, միայն սպասում էի ձեր յաջող վերադարձին, որ հանդիստ լինեմ. պահպանողական դիրք բռնելով շարունակեց Ասլանը: — Պետո, պատմիր ինձ այժմ՝ ի՞նչ եղան այն թշուառականներն, ո՞րը մնացին, ... աղատեցի՞ք, ինչ որ տալիս էին, թէ՛ փախցրին:

— Փախցրին ... եթէ կարողանային ... պարծենալով ասաց Պետոն:

— Ի՞նչպէս եղաւ, որ չկարողացան:

— Ահա թէ ինչպէս, — Երբ մենք խմբովին յարձակում գործեցինք, նրանց հալածեցինք և տարած աւարը երբ յետ էինք բերում, երկու սպանուած քիւրդ վեր ընկած տեսանք. աւարը յանձնեցինք Մկոյին այն ճանապարհով տա-

նելու տէրերին յանձնելու, իսկ ես եկայ այս ճանապարհով: Բայց չմոռանամ ասելու որ, Ասլան մի բան ինձ շատ դարմացրեց. — մինչև մեր հասնելը, մեզանից մէկը առաջ էր գնացել ու կռուելով հալածում էր քիւրդերին. սակայն երբ մենք հասանք և երբ սկսեցինք կռուել, նա անյայտացաւ մթութեան մէջ. այնպէս որ, նրա ով լինելը մենք չկարողացանք իմանալ. բայց իսկապէս ով էլ որ լինէր, այնուամենայնիւ այդ յաղթութեանը նրան է պատկանում իր արժանիքով:

— Պետո, ասաց հեզնելով Ասլանը. այն շների ատամները արիւնոտել են, էլի կըգան:

— Ի՞նչ էք ասում, էն, ինչ որ կերան մեր Սասնեցիներէ, էլ կատաղե՛լ են որ մեր վայրը մտնե՛ն ե՛ն ...

— Լաւ, լաւ Պետո, շատ մի երկարացնի. — վհանձնանալով ասաց Ասլանը. — չլինի՞ դիւզն ես մտել կեանքդ ապահովուած ես կարծում, որ այդպէս մեծ մեծ բըդում ես ... դու այնպէս ես խօսում, որ կարծես այն շների անաստուած գործերին անձանթ մի մարթ լինես:

— Մի՞թէ չէք հաւատում ինձ, Ասլան. — ասաց Պետոն կէս նեղացած:

— Հաւատում եմ, սակայն, որ երկուսն էլ սպանել էք ...:

— Սպանուածները վեր ընկած են այնտեղ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, — ծիծաղելով ասաց Ասլանը. — շատ լաւ էք արել, թողէք այնտեղ հէնց այնպէս էլ մնան. ... առաւօտեան մեր դամբանները նրանցով մի փառաւոր ճաշ կուտենան:

— Ինչո՞ւ հեզնեցիր Ասլան, չլինի այն կռուողը դուք էիք:

— Այո, և ահա սպանուածների մասին վկայում է կարմրադոյն դաշոյնս. ասաց Ասլանը՝ ցոյց տալով Պետոյին արիւնոտ դաշոյնը:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե.

Ասլանի խոսովանութիւնը.

Գարնանային եղանակ էր: Երկրագործ, մշակ, հովիւ հանդերձ շինականաց դասով արիաջան, մըջիւնի նման տարածուել էին դաշտերի, լեռների կուրծք ու կատարները իրենց յարմար երզը դնելով — երգելով ասում էին այն-

—Թորոս, ամեն բան մոռացմամբ է կորչում, առաւել-
լապէս այն ժամանակ, երբ մարդ զանցառութեան է տալիս
մի որ և է գործ. ինչպէս որ, ահա զանցառութեան տալով
մոռացել ենք Արշամին կանչելը, յիշում ես, թէ ոչ ...:

—Այո՛ Բանէ, յիշում եմ ... ճշմարիտ է, մոռացել եմ:

—Ուրեմն քանի շուտ է, քանի որ միտքդ է, մի մարդ
ուղարկիր, կանչիր նրան այստեղ և պատուիրիր, ինչպէս որ
գիտես:

—Զաւաղ, Զաւաղ¹.—ձայն տուեց ծառային Թորոս Պա-
պը.—Գնա և շուտով կանչիր ինձ մօտ Արշամին:

Զաւաղը Արշամին գտնելով, շտապեցրեց նրան Պապի
մօտ գալու:

Արշամը գալով Թորոս Պապի մօտ, յարգանք գլուխ
տուեց և ձեռքերը ծալած կրծքին դրած լուռ ու մռնշ կանգ-
նեց, մինչև որ Պապը գնահատելով երիտասարդի անսահման
խոհմտութիւնը, հրաւիրեց նստել բազմոցի վրայ, ուր նստած
էր և ինքը, որ անդադար ծխելով ղէշլանն և կողմնակի զրոյց-
ներ անելով բացեց Ասլանի հարցը հետեւեալ խօսքերով.

—Արշամ, ես քեզ կանչել եմ մի շատ կարեւոր գործի
համար, որ հարկադրուած պէտք է շտապել առաջն առնելու.
սիրելի Արշամ, դու պարտական ես ամեն ջանք գործ դնել և
հասկանալ Ասլանի ուտիչ հիւանդութեան պատճառն. իսկ
իմանալուց յետոյ, անմիջապէս յայտնել ինձ:

—Շատ լաւ, Պապ.—պատասխանեց Արշամը.—Այդ իմ
սրբազան պարտականութիւնը թող լինի.—ասաց և գլուխ
տալով հեռացաւ:

Արշամը շրջելով փնտրում էր Ասլանին և երբ գտաւ
ձեռքից բռնելով ասաց.—Ասլան խնդրեմ, գնանք փոքր ինչ
գրօսնելու:

Ասլանը չըմբոյժեց, նա հետեւեց Արշամին և սկսեցին
գրօսնելով կողմնակի զրոյցներով զրազուել. բայց Արշամը
չմոռանալով Թորոս Պապի պատուէրը, խօսակցութեան յար-
մար տեղում ասաց.—Ասլան, ճիշտ է, որ ասում էիր հի-
ւանդ եմ. ասո՛ւ խնդրեմ, արդեօք ինչ է քո հիւանդութիւնը,
որ այսօր երեկուանից աւելի գունատ ես, լաւ չես երևում է:

¹. Զաւաղը քրդի ցեղից է, իսկ մայրը հայ, որի աղջիկ ժամանա-
կում քիւրդերը յափշտակելով՝ քրդացրած են եղել, ուր և ծնունդ Զա-
ւաղը բայց մայր մի հարմար ժամանակում առնելով որդուն փախում է
գալիս Սասուն:

—Ի՞նչպէս թէ՛ լաւ չեմ երևում. ասաց Ասլանը երկիւ-
ղով պաշարուած:

—Այսինքն՝ զգալի կերպով նիհարել, գունատուել ես:

—Այո, նոյն բանը զգում եմ և ես.—համոզուելով ասաց
Ասլանը—սակայն ի՞նչ անեմ, սիրելի ընկեր. այդ իմ թշուառ
ձակատագիրն է, որի մի գիծն անգամ չի կարելի ջնջել:

—Ինձ հետաքրքիր է իմանալ այդ դժուարաշինջ գիծը:

—Բայց ուխտել եմ չասել. —ասաց Ասլանը յամառած:

—Այդ ձեռք իրաւունքն է, բայց յամենան դէպս պէտք է
խոնարհուել Բնութեան օրէնքի առաջ: Յիշում ես Սուրիկին,
նա էլ սկզբում այդպէս էր խօսում. բայց որ նեղին ընկաւ՝
խոստովանուեց: Եւ նա չէր առողջանայ եթէ չը խոստովա-
նէր. այն ի՞նչ էր նրա դրութիւնը, եթէ ոչ՝ մի կմախք ...:

—Ինչ, իրաւ, Արշամ, սպասիր.—ընդհատելով ասաց
Ասլանը,—նոր յիշեցի Սուրիկին, ինձ շատ հետաքրքիր է
իմանալ, թէ նա ինչո՞վ առողջացաւ, որ ինձանից աւելի վատ-
թար դրութեան մէջ էր:

—Ի հարկ է, որ վատթար էր. նա բոլորովին կերպա-
րանափոխուել էր. բայց երբ ես կամ միւսը սկսեցինք նրա-
նով հետաքրքրուել՝ խոստովանուեց և վտանդից ազատուեց:

—Բայց նա ի՞նչ հիւանդութիւն ունէր:

—Մտաւոր հիւանդութիւն էր. ամուսնական խնդիր,
մի հասարակ բան, որ ինձ խոստովանուելուց յետոյ, նպա-
տակն իրագործուեց, փրկուեց նա իր ծանր տանջանքից:
Եւ յիրաւի, Ասլան, եթէ այդպիսի ձգտում ունիս, ասիր
ինձ, դու լաւ գիտես թէ՛ որքան յաջող դեր եմ կատարում
այդպիսի գործերում:

—Արշամ,—ասաց Ասլանը վստահելով Արշամի խօսքե-
րին.—թէ և սկզբունքով վճռել էի զաղտնի պահել այդ ամենից,
սակայն որ ճշմարիտ ես ... անի, ինչպէս ասեմ ...

—Թաքցնելու ոչ մի կարիք չկայ, որովհետեւ մարդիկ
միշտ ենթակայ են Բնութեան պահանջներին:

—Ուրեմն Արշամ, բաց եմ անում քո առաջ իմ սրտի
փականքները և ցոյց եմ տալիս այն թանկագին գաղտնիքը,
որ չեմ փոխարինի այս մահկանացու աշխարհի ոչ մի փառ-
քի հետ, որովհետեւ դա իմ երիտասարդական ոգուս ապա-
գայ թաղն ու պարճանքն է:

—Այսինքն.—հարցրեց զարմացած Արշամը:

—Այսինքն որպէս Սուրբին էր.—հաղիւ թէ ասաց Ասլանը շառագունելով:

—Սուրբիկը սիրահարուած էր, իսկ դժու:

—Ես էլ նոյնպէս:

—Բայց այժմ ասա—ընդհատեց Արշամը.—ուրեմն ո՛վ է հրապուրել քեզ:

—Խօջայ Սաքոյի աղջիկը, Շահմարանը:

—Հասկացայ, բայց նա նոյն սիրով վերաբերուում է դէպի քեզ:

—Այո, նա ինձ աւելի ջերմ սիրով է սիրում: (Ապա ցոյց տալով վաղեմի տոմսը).—Ահա Արշամ, տես իմ սիրուհու կապած ուխտն, որ արել է ինձ հետ. միթէ սրան կա-
րելի՞ է մոռանալ:

Արշամը կարդալով տոմսը, տեսաւ, որ ամեն բան կա-
տարեալ է. ապա ասաց.—Այդ մասին ես կը խօսեմ Պապի
հետ և յոյս ունեմ, որ նա աւելի ուրախ կլինի՝ քան դու:

Մինչ թորոս Պապն ու Բանէն զանազան ենթադրական
բացատրութիւններով էին զբաղուած Ասլանի մասին, ահա
ներս մտնելով Արշամը և զլուխ խոնարհելով կանգնեց: Թո-
րոս Պապը նկատելով երիտասարդի ուրախ ժպիտը, ժպտա-
լով հարցրեց.—Հը, Արշամ, որ և է նորութիւն ունես:

—Այո, Պապ.—ասաց Արշամը դարձեալ ժպտալով:

—Ապա, պատմիր ինձ:

Արշամը պատմեց այն ամենն, ինչ որ լսել էր Ասլանից
և որպէսզի գործն աւելի շուտ իրականանար, աւելացրեց
ասելով.—Պապ, ցանկալի կլինէր շուտ լուծել այդ խնդիրը,
որովհետեւ նա ամեն ինչ սիրոյ ազդեցութեան տակ է գոր-
ծում. ահա ձեզ և իմ կարծիքը:

—Անշուշտ, անմիջապէս կըսկսենք մեր գործը. բայց
որքան ուրախ եմ, որ իմ ժամանակակից ընկերոջ աղջիկն է.
հետեւապէս յաջող գործ կատարեցիր, ստացիր ուրեմն այս
մատանին, որ նուիրում եմ քեզ իմ շնորհակալութեան փո-
խարէն:

Արշամը մատանին Պապից ստանալուց յետոյ, շնորհա-
կալութիւն յայտնելով դուրս գնաց: Նրան անհամբեր սրտով
սպասում էր Ասլանը, որ նկատելով Արշամի ժպիտը, ասաց.

—Արշամ, ասա խնդրեմ, հայրս ինչ ասաց, ուրախ եղաւ:
Ի հարկէ, բայց աւելի նրա համար, որ խօջայ Սաքոյի

աղջիկն է և որպէսզի հաւատաս, որ ասածս իրականութիւն
է, նայիր, տես այս մատանին. սա նուերեց ինձ Պապն իր
շնորհակալութեան փոխարէն:

Ասլանի համար հարցը պարզուեց. թորոս Պապի մէջ
վառ մնաց Արշամի կարծիքն Ասլանի նկատմամբ. նա շտա-
պեց. խորհեց իր կին Բանէի հետ և մի քանի օրից յետոյ,
կանչելով Արշամին ուղարկեց Շէնիկ:

Արշամը որպէս պատգամախօս, գնաց և յայտնեց Խօ-
ջայ Սաքոյին թորոս պապի կամքը. Խօջան իր կողմից հա-
ճութիւն յայտնելով, ասաց.—Թող վերին Տեսչութիւնն օրհնէ
մեր բարեկամական սուրբ գործը: Իսկ դու, սիրելի Արշամ,
կարող ես և մեր կողմից ներկայացուցիչ լինել և մեր սըր-
տանց հաճութիւնը յայտնել թորոսին: Միևնոյն ժամանակ,
երբ կը ցանկանայ, կարող է բարեհաճել այստեղ կատարելու
իր բուն ցանկութիւնը: Արշամը տեսնելով Խօջայ Սաքոյի
համաձայնութիւնը, հրաւիրեց իր մօտ Շահմարանին և ըն-
ծայեց Պապից նուէր ստացած մատանին, որպէս Պապի կող-
մից մի նշանաւոր: Ապա հետեւալ օրը լի յոյսերով Շէնիկից
Դալվորիկ վերադառնալով պատմեց թորոս Պապին Խօջայ
Սաքոյի բոլոր խօսակցութիւնները. իսկ Շահմարանի գո-
վեստն արեց հետեւալ կերպով.

—Պապ, մեր հարսնացուն այնպէս սև ու պայծառ աչքեր
ունի, որ կընմանէ առաւօտեան բոցավառ աստղին, իսկ յօն-
քերը կարծես զըշագեղ նկար լինեն:—

Այնպէս բարակ ու գեղեցիկ քիթ ունի, որ կարծես մեղ-
րամոմից է ձուլուած:—

Այտերն այնքան կարմիր ու սպիտակ են, որ կընմանէ
ձեան և արեան խառնուրդի, կարծես Խլաթայ խնձոր են. իսկ
շրթունքներն բարակ, որպէս յակինթ թրաշ:—

Բերանն այնպիսի աստմներ ունի, որ կարծես մարգա-
րիտ լինեն. մաքուր է, որպէս մի սատաֆազարդ տաճար և
մեղրի ու խնկան հոտ է բուրում. իսկ լեզուն այնպէս քաղ-
ցըրախօս ու գրաւիչ է, որ կընմանի Սամնոյ սարերի ըլլու-
ներին, երբ խօսում է, մարդ զմայլւում է:—

Այնպէս երկար պարանոց ունի, որ կարծես սպիտակ
սաղի պարանոց է. իսկ կոկորդը նման է գեղին քարուբարի,
որ ջուր խմելիս շողջողում է:—

Ձեռքերն այնքան սպիտակ են ու փափուկ, որ կընմանի սպիտակ խմորի:—

Նրա մատները նմանում են գեղեցիկ փետուրէ գրչի, որ շարժելիս մըջիւնի շապիկ է կարում. որքան վրդովուած մարդ լինի, հենց նրան տեսնի խկոյն սիւտը կը հանգստանայ:

Այնքան բարակ մէջք ունի, որ կընմանէ մարմարեայ սեան:—

Նրա ծամերն այնքան սև ու երկար են, որ կը նմանեն ապանոսի՝ հասնում են մինչև կրունկները:—

Իսկ նրա կաքաւելով մանգալը կընմանէ մեր լեռներու կաքաւների շորորելուն, հասարակ մահկանացուն տեսնելիս խելքը գլխից վեր կըթռչի:—

Վերջապէս, Պապ, նրա տեսքն այնքան գեղեցիկ ու գրաւիչ է, որ դժուարանում եմ նկարագրել. իսկ նրա խոնարհութիւնն ու համեստութիւնն անպատմելի են, գուցէ և մեր Ասլանն էլ այնքան համեստութիւն չունենայ, որքան որ մեր հարսնացուն է:

—Այդքանն ինչպէս նկատեցիր.—հարցրեց Թորոս Պապն ուրախացած:

—Մատանին նրան ընծայելու ժամանակ:

—Ուրեմն մատանին ընծայել ես հարսնացունին, հա:

—Այո, բայց միայն ձեր կողմից եմ նուիրել:

Շատ ապրիս, Արշամ.—ասացին բերկրանքով լցուած Թորոս Պապն ու Բանէն:—Մենք քեզ դարձեալ կըտանք մի ուրիշն, իսկ այդքան աշխատութեանդ համար կը վարձատրուես այլ բանով:

—Թորոս,—ասաց Բանէն, ուրեմն նշանադրութիւնն ու հարսանիքն երբ է լինելու:

—Նշանադրութեանը շուտ կըսկսենք.—ասաց Թորոսը,—հարսանիքն առանց գինու համ չունի և բացի այդ մեր գաւառացւոց հարիւր ջորաբեռ գինին հազիւ կտեսնի, որ գաւառումս չի ճարուի: Ուստի ստիպուած հարսանիքը կը հետաձգուի հետեւեալ տարի:

Գ Լ Ո Ւ Խ 2.

Խօջա Սափոյի մահն եւ ինքնապաշտպանութեան միջոցներ:

Ամառն էր: Լեռ ու դաշտ, ծառ ու թուփ, ծաղիկ ու ծաղկունք և ամենայն բուսական արարած իր երփներանգ գոյներով զարդարուած կենդանութիւն էին տալիս մայր լեռներին և անուշ բուրմունքով մարդկանց ուշքն ու հոգին դէպի իրենց դարձնելով՝ հրապուրում էին: Բնութեան այդ կենսական եղանակում, լեռնցին հիւրասիրուած լեռների կուրծք ու կատարների վրայ իր խայտախարիկ գառն ու մաքով, հորթն ու կովով ծաղիկ ծաղիկ թռչկոտելով, դուարձանում էր: Դա լեռնական կեանքի լրացուցիչն էր արդէն, որ կարծես բնութեան այդ կեանքից լեռները նոյն իսկ ուրախացած պար են գալիս:

Հսկայասիրտ Ծիրընկատարն ու Հանդուկը մայրական կորովով տարածելով իրենց անաղարտ բազուկները, հիւրընկալել էին մարդկային ազգն և իրենց կենսունակ ստիւքներով սիրով կերակրում էին նրանց:

Լեռնցի այր ու կանայք իրենց հեռաւոր գիւղացոց հետ ջերմ յարաբերութեան մէջ էին: Ուրախ էր լեռնցին. նա կենցաղական կեանք էր անցկացնում լեռների այն կենսատու աղբրակների վրայ:

Սակայն ժողովրդի այդ ուրախ կենցաղն երկար չըտեկց և կարծես մի նախազգացում փոխեց նրանց դրամադրութիւնը: Փոխուեց և լեռնային բնութիւնը:—Սարերի ծաղկունքը թարշամեցին, այլ ևս անուշ հոտ չէին բուրում. խոտաւէտ մարգագետինները կորցրեցին իրենց թարմութիւնը՝ ձերացել էին: Եւ ձերութեան հասու չէին միայն լեռներն իրենց երիտասարդ գագաթով, որ մարդկութեան ամառնային ուրբան էր, սակայն աւանդ, նոքա ևս փոխուեցին: Ամպերի քուլաները մերթ այս և մերթ այն սարի ու բլուրների գլխին ժողովուելով՝ խտանում էին. կարծես բնութեան այն ուրախ, զարդարուն ու հրապուրիչ կեանքի մասին լինէին բանակցելիս: Դա նախազգացման լրացուցիչն էր:

Գիշերուայ կէսն էր: Լեռնցին լեռան զառիվայրում, իր վրանում նիրհել էր, մէկ էլ տեսնես ստորերկրեայ խաւարի

միջից ճիշն ու աղաղակը բարձրացաւ:—Անօրէնները դարձեալ յարձակում են գործել, ասացին լսողներն: Աղաղակի ձայնը Շէնիկցոցն էր, ոմանց քիւրդերը վիրաւորելով, ոմանց կիսամեռ գրութեան հասցնելով՝ հեռանում են:

Գոռում—գոչումի ձայնից միւս օրանների կտրիճներն անմիջապէս դինուելով դուրս թափուեցին իրենց վրաններից, որը ոտով որն էլ ձիով հառաչանքի ձայնին հետևելով, օգնութեան հասան: Չրմուռնամ ասելու, որ գրանց ամենին առաջնորդորն Ասլանն էր, որի առաջնորդութեամբ կայծակի պէս հասնում են աւաղակներին, ուր ստորեկրեայ խաւարի մէջ տեղի ունեցաւ սոսկալի կռիւ: Շնորհիւ Ասլանի, աւաղակները փախուստ առնելով՝ թողնում են աւարն և անյայտանում:

Ասլանի մարտիկներն անվնաս մնացին, բայց Ասլանի ոտը վիրաւորուեց հրոսակաւարմբի մէջ յաճախ մտնելուց: Վէրքը թէև այնքան էլ վտանգաւոր չէր, բայց և այնպէս նա մերթ ուրախ էր և մերթ տխուր: Ուրախ էր Շէնիկ գնալու համար:

Ասլանն աւելի տխրեց այն ժամանակ, երբ խմբովին հասնելով շէնիկցոց օրան, իջաւ իր աներոջ վրանը. և ինչ է տեսնում նա:—Ահ, Խօջան վիրաւոր, կիսամեռ ընկած՝ լողում է արեան մէջ. իսկ ընտանիքն ողբեղական վիճակի մէջ: Շահմարանը լողում էր արցունքի ծովում:—մի կողմից՝ նրա կանացի սիրտը կծկծում էր իր վիրաւոր ծնողի չարաչար տանջուելուց, իսկ միւս կողմից՝ սուգն ու վիշտը, ահն ու սարսափն որպէս չղժոխային չար ոգիների պաշարել էին անարատ հոգին. մանաւանդ, երբ տեսնում էր իր տէր և արարիչ ծնողի մահը. առաջնապում էր նա արեան անհոն, անյատակ ծովում. նա ստէպ ստէպ սոսկում էր: Բայց առաւելապէս նրա ամբիժ սրտի վրայ ազդեց Ասլանի վիրաւորումը. երբ տեսաւ, որ երիտասարդների թևերի վրայ բարձած, իջեցրին վրանում, Շահմարանի կուճքը ուժգին բաբախեց. նա փոխուեց ուրիշ աշխարհ, բայց շուտ ուշքի բերին. նա ցանկանում էր հոգին աւանդել, սակայն աւաղ, որ իրաւունքն իրանը չէր:

Եւ ընտանեկան այդ թշուառ գրութիւնը յուզեց Ասլանի սիրտը և նա սկսեց լալ ու աղաղակել:—Ո՛վ սիրոյ նուիրական, գեղամպիտ բոպէներ, ինչո՞ւ երջանկութիւն չէք գուշակում մահուի հայերիս բաղդին, որ դեռ ևս նման են կուկոն վարդի, որ դեռ յետոյ բացուելով՝ աւելի քան մեխակ բալասան հոտ պիտի բուրեն աշխարհին:

Սակայն այդ ամեն ողբերգութիւններն իր մահուան տագնապում զգալով Խօջա Սարոն՝ կանչեց Ասլանին, գրկեց ու կիսամեռ ձայնով ասաց.—Իմ սիրելի Ասլան, նրանք սովորական աւաղակներ չէին, այլ ինչպէս նկատեցի՝ եղեռնագործներ էին, որ կամենում էին Շահմարանին խլել ինձանից. սակայն ընդդիմանալով կռիցի այս հարուածը և ահա վէրքից մեռնում եմ. բայց վրէժխնդրութիւնս թողնում եմ քեզ և այդ չմոռանալու համար՝ որպէս յուշարար թողնում եմ քեզ թշուառ, ապարհդ ընտանիքս, առաւելապէս փոքրիկ Չոմօյին, որ դեռ կարօտ է փայփայանքի: Զաւակս, Ասլան, ահա այժմէն իսկ կնքում եմ իմ մահկանացուն. աւաղ, էլ չեմ կարողանում խօսել. սակայն լսօ, Ասլան մեր տոն, մեր ազգոյ, մը բըր Վանթաւ ան...:

Թորոս պապն ի նկատի ունենալով քիւրդերի վայրագութիւններն՝ ինքնապաշտպանութեան միջոց ձեռք առաւ:—Նա սուրհանդակներ ուղարկեց գաւառացոց «օրաններն» ու գիւղերը և պատուիրեց որ բոլորն էլ ամրանան իրենց գիւղերում, ասելով թէ՛—մինչև որ կըմտածենք: Եւ միաժամանակ Զաւաղի միջոցաւ պատուիրեց Թամուրին, որը թափառական ցեղերի «էլ-աղասի»-ն էր համարւում, իր ցեղի և ցեղակից ազգերի անկարգութիւնների առաջն առնի: Սակայն Զաւաղը քիւրդական ծաղումն ունենալով՝ յաւակնեց, իր տիրոջ պատուէրն ի չարը գործ դնելով՝ հայերի նախապատրաստութիւնների մասին ոտնձգութիւններ արեց և միևնոյն ժամանակ գեղեցիկ կերպով նկարագրեց Շահմարանի չնաշխարհիկ գեղեցկութիւնն Թամուրի առաջ, որը խոստացաւ Զաւաղին և ասաց.—Հազար գլուխ ոչխար և հարիւր գլուխ տաւար կտամ քեզ եթէ նրան յափշտակես և ինձ հասցընես:

Զաւաղը յանձն առնելով այդ առաջարկը՝ Թամուրի ձեռքն ամուր սեղմելով հեռացաւ, որից անմիջապէս յետոյ թշնամիք առաջ խաղալով՝ բռնեցին բոլոր հովիտները և սաստկացրին վայրագութիւնները:

Զաւաղը որպէս սուրհանդակի շարունակ Պապի մօտն էր լինում. իսկ ժողովուրդը ծառայի այդ աստիճան ապերախութեան մասին անգիտակից լինելով՝ յաճախ ժողովում էր Պապի մօտ և իրերի դրութեան մասին խորհում:

Խորհրդական ժամերից մէկում, յուզուած ներս մտաւ

Կըմէ Հմգէն և ասաց.— Պնայ, մեր թշնամին առաջ խաղալով գրաւեց մեր հովիտներն. ուստի մեր Վաթանն ազատ պահելու համար, հրահանգեցէք մեր լեռնոց ալիքներէ ժողովուրդ ելու. մենք յուսով ենք, որ Պնայ հասարակապետի հրահանգը արձագանք կը գտնէ և այն ժամանակ մենք միացեալ ուժով կը հաւանքենք այն թափառական ցեղերին, որոնք այդչափ ահ ու սարսափ են ձեզի մեր սրտերում:

— Այո, այո, գոչեցին ժողովականները:

— Եւ քանի լռենք.— շարունակեց Կըմէ Հմգէն.— Նոքա կընեղեն, որովհետեւ նոքա անյաղ են, ծարաւի են անմեղ արեան, նրանց անհրաժեշտ է ցոյց տալ մեր արիական ուժը. ապա թէ ոչ, յաւիտեան կորած կըլինինք. որովհետեւ ես նրանց տեսայ կը ճտուն ատամներով բերանները փրփրոտած, և բոցավառ կրակն աչքերից թափելով սպառնում էին ինձ, որից արդէն երեւում էին աւերի և արհաւիրքի սոսկալի պատկերը:

— Յառաջ, յառաջ խաղանք. բղաւեցին դարձեալ ժողովականները:

Պնայը ընդհատեց բոլորին և ասաց.— համբերութիւնը կեանք է, ինչ էք շտապում: Իսկ դու, Կըմէ Հմգէն, տակաւին յուզուած ես, փոքր ինչ հանգստացիր և ապա կըխօսենք:

Սակայն Կըմէ Հմգէն, որ քսան տարեկան մի տաքարիւն երիտասարդ էր, չէր հանգստանում. նրա արիւնը եռ էր գալիս երակներում, նա յաճախ կը կնկում էր.— Վրէժ, վրէժ, ապա թէ չըկատարէք խնդիրս, հաւատացած եղէք, որ Վաթանը ձեռքերիցս կը գնայ և որպէս մեր նախնիք իրենց թուրութեան պատճառով արժանացել են մեր նախատինքներին, այնպէս և մենք կենթարկուինք մեր ապագայ սեւ ընդի անարգանքին: Սակայն, որպէսզի այդ անարգանքից ազատ մնանք և մեր յիշատակը յաւերժացրած լինենք, անհրաժեշտ են կատարել երիտասարդներիս խնդիրը, որով կազատուի մեր Վաթանը և կըյարատուի մեր գոյութիւնը. իսկ եթէ ոչ, նոքա այդպէս պարբերաբար առաջ խաղալով կը լինեն մեզ: Վերջապէս շատ բան կարելի է սպասել, որոնց առաջն առնելու համար անհրաժեշտ են մեր յառաջ խաղացողներն: Ահա պնայ, վերջացնում եմ խօսքս, որի վրայ պէտք է ձեր ուշադրութիւնը:

Կըմէ Հմգէն դեռ իր խօսքերը նոր էր վերջացրել, ահա

նրա մտաւ Քլօ-Մկրէն, որին տեսնելով Պնայը հարցրեց.— Զնաւակս, այսօր դու ուր ես անյայտացել:

— Այդ ինչ է ասում,— ասաց յուզուած Քլօ-Մկրէն,— մեր հովիւն անօթի էր մնացել, հաց տարայ Մերկերի գլուխն. այնտեղից կատաղի քիւրդերը յարձակուեցան վրաս, որ դուր ու անտեղի կերպով պիտի սպանէին: Բայց այդ ամեն խաղ բաները որ լինում են՝ հաւատացէք ձեր մեծերիդ երեսիցն է, որ մի օր մեր արմատն աշխարհից պիտ վերացնեն: Այլևս բաւական է ձեր ձեռքից ... հերիք է:

— Զնաւակս,— ընդհատելով Պնայն ասաց.— այդ ինչ է եղել, դեռ համբերի ... այն ինչ քուրդեր են եղել և ռոտեղ պատահեցին:

— Մերկերն էր.— պատասխանեց Քլօ-Մկրէն.— որ միանում է Պնայո կողմին, ներքի հովտի գլուխն, հենց այն երկու բարակ շղերու մօտ:— Այնտեղից ես միամիտ անցնում էի, յանկարծ յետեիցս քար գլորուաւ. տեսայ որ բլերու (կաղնեայ մացառոտ անտառ) միջից անագին քիւրդեր, կատաղի գազանի նման թրերով, սրերով յետեիցս վազում են: Հաս է հաս եղան: Գլխիս մագերը կայնան, բիզ-բիզ եղան: Գարձայ վրաներն ուժգին գոռացի, որ փախչեն, բայց լսիւր թափառականները չը փախան: Ճարս կտրուեց, կուցայ գետին, սկսեցի քարերով հալածել մինչև Սխտոր քարի վիզը, ուր հաղիւ աղատուեցայ:— Ի՞նչ էք հարցնում, այդ (փինուկ օտ) սրսօրների բնակութիւններն այնքան ստուարացել են, որ մեր լեռների չորեք կողմը պաշարել են: Հլօղից գլուխը, որ Գանի-հասպ աղբիւրից վեր վեր կը գցի՝ եկել հասել են Մերկերու վիզը և այնտեղից մէկ քանի բնակչութիւններ բարձրացել, հասել են մինչև Սխտոր քարի կաժը (բլուրը): Այդպէս, որ ամբողջ քարերը մեզից խլեցին հա, այլ ես մեզ ինչ կարիք կայ այստեղ մնալու:

— Զնաւակս, համբերիր, համբերիր.— ասաց մեղմաբար Պնայը:

— Այլևս կարիք չըկայ մեզ համբերելու.— կըկնեց բարկացած Քլօ-Մկրէն,— ի՞նչ է այդքան ճնշում էք մեզ, մանգաղ է պէտք մանգաղ. ... եթէ ոչ, իմացած եղէք, որ այնտեղի հողն ու ջուրը կանխածն, հարամ կանան, կը գնամ Հալէք այլ ես չեմ վերադառնայ:

— Բայց համբերիր, համբերիր զնաւակս, որովհետեւ ա-

պագան միշտ պատկում է այնպիսիների իղձերն, որոնք համբերող են: Հոգիս, սուրն ու թուրն այնքան չեն կարող քեզ փրկել, որքան համբերութիւնն, որի թելը տանում է դէպի արդարութիւն, խղճի և ճշմարիտ վարդապետութեան կեդրոնը: Իսկ մեր նախնիք, որոնց մասին շեշտեց Կրմէն — Հրմբէն, ինչ անէին նոքա, քանի որ ժամանակակից պատուութիւնները Հայոց կրօնափոխութիւնը դարձրել էին մի հասարակ խաղալիք և իրենց մոլի վարմունքով մեր ազգութեան վրայ այնպիսի վէճեր են բաց արել, որ սպեղանի գնելու համար Լոբաժանն էր են հարկաւոր: Եւ որպէսզի ենթակայ չըլինենք փորձութեան, համբերող պիտի լինենք, որի համար Աւետարանն ասում է՝ «Ո համբերեսցէ խաղառ, նա կեցցէ», իսկ մեր հաւերն՝ «Երկու չափիւր մէկ կտրել, երկու խորհիւր՝ մէկ խօսիւր» և չէ՞ որ՝ «Բզի գլխին բուռնցքով տալ չի լինի»:

— Ել բաւական է պապ, — գոռգոռացին ժողովականները: — այս քանի՞ երբօրդ յարձակումներն են, մենք որի՞ն համբերենք:

— Սակայն ինչ արած. — ասաց Պապը. — եթէ ոչ միայն համբերել. համբերել այնքան, մինչև ամենայն ինչ կատարեալ լինի: — Ծիշդ է, նկատում եմ, որ այդ անխիղճ բռնակալը մեր գլխին իր նախնեաց դերը խաղալով կամենում է զրկել մեզ մեր վաթմանից. բայց ինչ արած, դեռ և՛ս պէտք է համբերել մինչև որ կատարելութեան ժամը գայ:

— Ո՛չ, ոչ, — գոռգոռացին երիտասարդներն. — «Էն վաղ էր, որ էշը կաղ էր», մենք այլ և՛ս երեխաներ չենք, մենք այժմ հոգեւոր ենք, առիծի պէս կը պատառուտենք նրանց. բայց միայն ձեր կամքը լինի, ասլա դուք կը տեսնէք թէ մենք ինչ կանենք նրանց:

— Ուրեմն, որ այդպէս է, — ասաց Պապը. — հրահանգեցէք բոլոր գաւառացիներին, որ առաջիկայ կիւրակի օրը թող փութան, գան Դավիթի խօսելիք ունենալ:

Ձաւաղն այդ ամենը լսելով հաղորդեց Էլ֊աղասուն, որն աւելի խստացրեց յարձակումներն: Այդ ժամանակ բարձրացաւ ժողովրդի արդարութեան ձայնը, թնդաց, որոտաց մոլի վայրագութեան դէմ և ուժեղ թափով արձագանք գտնելով գաւառի բոլոր խաւերում՝ փոխեց Թորոս Պապի լայն աշխարհայեցողութիւնը, որին նա գեւ ևս շուտ էր համա-

րում: Լեւորնցին թողեց «համբերելն», և ասաց. — «աչքի տեղ աչքը հանկեք. ատամի տեղ ատամը». և ճշմարտութեան շապիկ հագնելով՝ անբիժ պահենք մինչև մեր կեանքի վախճանը: Ուրեմն աղայք, գիմենք սարն ի վեր:

Խորհրդական ժամը հասել էր իր օրհասին:

Թորոս Պապի որոշած կիւրակի օրը եկաւ. ամբողջ գաւառացիք հաւաքուել էին Դավիթի: Եկեղեցու դաւթում տիրում էր ժողովրդի մի հոծ բաղմութիւն: Քահանան պատարագում էր, իսկ ժողովուրդը գրկաբաց, ձեռքերն երկինք բարձրացրած առ Աստուած էր աղաղակում: Այդ ժամանակ Պապը յարմար համարելով ընդհատեց ս. խորհրդոյ արարողութիւնը յառաջ բերեց Դեոնդ երէցի ձառը հեռեւտել խօսքերով:

— Սիրելի ժողովուրդ, մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսն իր մահով խափանեց մահու իշխանութիւնը: Եթէ մահը մեռնում է մահով ուրեմն չը վախենանք, մենք ևս մահանալից լինենք Քրիստոսի մահին, որովհետև ում հետ որ մեռնինք՝ նրա հետ և կը կենդանանաք: Ձեր միտքը բերէք Մովսէս մարգարէին, որ տալաւին չըհասած այրութեան հասակին, նահատակութեան ս. խորհուրդը երեաց նրա մանկական հոգու մէջ. իր ժողովրդին փրկելու ժամանակ, միջնորդ դարձաւ նա երկնքի և երկրի մէջ: Նրա մէջ երբ դօրանում էր ս. խորհուրդը, իր ձեռքով վրէժխնդիր էր լինում եգիպտացիներից: Եւ ս. նախնայից զրդուելով՝ սպանեց եգիպտացուն և թաղեց աւաղի մէջ: Այս պատճառով էլ Աստուած նրան մեծ անուն էր տալիս և կարգում էր ժողովրդին առաջնորդ:

— Եթէ Մովսէս մարգարէն այնքան հեռու ժամանակից վրէժխնդիր էր լինում մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի դալստեան համար, մենք, որ մեր աչքով տեսանք և վայելիցինք երկնաւոր առատ պարգևները, աւելի ևս պէտք է վրէժխնդիր լինենք մեր տիրոջ արդար — ճշմարտութեան համար, որ իր անձը մահով զոհեց մեր մեղքերը փրկելու համար և արդարացրեց մեզ անտանիլի դատապարտութիւնից: Ուրեմն դոհենք նոյնպէս և մեր անձն անմահ դօրութեան համար, որ առաջնայ վրէժխնդիրներից պաղիան չըգտնուինք թէ այստեղ աշխարհում, և թէ հանդերձեալ կեանքում»:

«Եղիայ մարգարէն նոյնպէս Աստուածային վրէժը պահանջելով Աբարի կռապաշտութիւնից՝ անըմբռնելի հրեղէն

կառքով երկրից երկինք վերացաւ. սակայն ձեզ համար աւելի երանութիւն են պատրաստուած, ձեզ համար Աստուած թէև կառք չի ուղարկում, որ երկինքը վերանաք, այլ նոյն ինքն կառքերի Տէրը Իր հօրը զօրութիւնով և հրեշտակներով ձեր առաջ գալով և հրեղէն թևեր բուսցնելով ամենքիդ ուսին՝ երկինք պիտի վերանաք, որ ճանապարհորդակից և քաղաքակից լինիք Նրան»:

Այդ ամենն էլ լսեց Ջաւադը, իսլամական արիւնը գրգռեց նրա հոգին և բորբոքուած սրտով ինքն իրեն ասաց.— Ես ի բնէ իսլամի հարազատ գաւալներից լինիմ և դոքա լսելուց յետոյ լռեմ, իսլամի ուղղափառութիւնն արհամարողներին չըմատնեմ մահուան դատապարտութեան:— Այո, այո, ես չեմ լռելու, ես պիտի պարտադանց չըդտնուիմ նրա դէմ, պիտի պաշտպանեմ իմ ցեղը և այդ անելով հանդերձ պիտի մատնեմ այդ գեաւուրներին իմ ազգակից մուսուլմանների ձեռքը աւելի խիստ և դաժան կերպով, որպէսզի իմ հոգին չըկորչի, որ ես ևս տեղ ունենամ մեծ մարգարէ Մուհամմէտի երջանկաւէտ պարտիզում: Այդպէս մտածելով էլի անյայտացաւ, էլի գնաց լուրը հասցրեց Թամուրին:

ԳԼՈՒԽ Է.

Ընդհարումներ ու Շահմարանի յափշտակումը:

Աւազակութեան հոսանքը գնալով աւելի զօրացաւ, ընդ որում հայերը յաճախ ենթակայ էին ասպատակութեան: Շենիկին վտանգ էր սպառնում.— Թամուրը Շահմարանին փախցնելու համար միշտ ահագին զօրքով շրջապատում էր Շենիկին, բայց յաղթուելով յետ էր նահանջում:

— Ահա հասաւ օրհասական ժամը. վեջապէս ասաց Պապը, որի «Համբերութեան» բաժակն, անշուշտ լցուել էր: Սակայն ի նկատի ունենալով իր ծերութիւնն՝ կառավարչական ղեկը՝ յաճնեց Ասլանին և ասաց.— Սիրելի՛ գաւալս, կեանքի դառնութիւններն ինձ ծերացնելով տանում է դէպի Գողգոթա. ուստի այլևս չեմ կարող գործել այն, ինչ որ տարիներ առաջ էր, և իմ «Համբերութեան» կոչնակը, որ երկար տարիներ շարունակ զօղանջելով ժողովրդի ականջին, դար-

թեցրեց իր դարաւոր քնից և հասունացնելով նրան՝ լռեց, այլևս չի զօղանջում: Եւ որովհետեւ ասուած է «Նման գնմանն սիրէ», ուստի ես էլ այսօրուանից քեզ օրհնելով, յանձնում եմ քեզ իմ տանուտէրական իրաւունքները, որի մէջ անհրաժեշտ է ունենալ արդարասէրութեան և ճշմարտութեան ոգին: Ուստի իբրև քաջի և իբրև անձնուէր ղինուորի յանձնում եմ քեզ վարչական իրաւունքներս և իմ աքիական քաջութիւնը, որպէսզի ազատ պահես մեր Վաթանն իսլամի անարգ ոտնակոխութիւնից: Եւ ս. գործին պաշտպան հանդիսանալու համար, ահա տալիս եմ քեզ իմ պատանեկական այս ժանդոտած կեռ դաշոյնս, որ ի վաղուց յետէ ծարաւի է թշնամեաց արեան:

Ասլանն Թորոս Պապի օրհնութիւնն ու վարչական իրաւունքներն ստանալուց անմիջապէս յետոյ ազատազրական մարտիրոսութեան պրոպագանդայ մղեց գաւառացոյց, որոնք իրենց մարտիկ ուժերով շուտով հաւաքուեցան և կազմակերպուելով մի մեծ բանակ կազմեցին, որոնց ազգականներն առանց սեռի խտրութեան, անհամբեր սրտով սպասում էին նոր իշխանի հրահանգը լսելու, որ ահա հրեան եկաւ նա իր թիկնապահներով հանդերձ և ամբիոն բարձրանալով ասաց հետեւեալը.

— Սիրելի՛ հայր, դու որ մինչև այսօր «Համբերութիւն» ես քարոզել, որով միտիթարել և կեանք ու ազգայնական ոգի ես ներշնչել մեր մէջ, սակայն այնչափ «Համբերութեանդ» համար էր, որ վերին Նախախնամութիւնը տարածեց Իր զօրեղ ձեռքը մեր վրայ, որով կատարեց քո կամքը և կատարեց նրա համար, որ մենք հասունանալով մեր անձը զոհենք Իր սուրբ, ճշմարիտ իրաւունքները պաշտպանելու և անունը փառաւորելու: Այժմ հայր, ահա քո հարիւր տարուց ի վեր «Համբերութեանդ» պտուղներն ենք, որով շրջապատուել ես: Թէև առաջին անգամն է՝ ծանր է թւում մեզ բաժանուել մեր ծնողներից, որովհետև մեզանից շատերը դեռ ևս ծնողական փայփայանքի են կարօտ, սակայն մեզ շատ ցանկալի է, որ ճշմարիտ և սուրբ գործը պաշտպանելու համար կոռւի դաշտ ենք դուրս գալիս, որի վիճակը մեզ համար անորոշ է և մութ մեր ճանապարհը. ոչ մի բան մեր աչքին այնքան պարզ չէ երևում, բացի այն արիական ուժից, որով շրջապատուած էք դուք: Թող ուրեմն քո քրիստոնէական հաւատն ու կրօնը մեզ առաջնորդ ու փարոս լինի, իսկ ս. գործը, որի համար

պիտի զոհուինք՝ թող պահապան և զօրաւիգ հանդիսանայ անփորձ երիտասարդներին:

Ապա դառնալով ժողովրդին ասում է.— Եւ դուք, յարգելի ժողովուրդ, որ ծերունազարդ Պապի հետ միասին միշտ առաջնորդել էք ձեր որդոց քրիստոնէական հաւատի մէջ և պահելով բաց արեւ մեր առաջ ձեր սրտի անցեալ վերքերն, ահա նրան վրէժխնդիր լինելու համար պաշտպան են հանդիսանում ձեր մատտղ սերունդը, որոնք թէև անփորձ, բայց լի են արիական հոգով: Ուրեմն աղօթեցէք այս խորհրդաւոր ժամին, որ ձեր աշխատանքի պտուղներն արդիւնաւոր լինին, որպէսզի կարողանանք պաշտպան հանդիսանալ մեր ժողովրդին՝ վերականգնելու նրա անունը: Եւ եթէ այդ յաջողուի մեզ, հաւատացած ենք անշուշտ, որ Աստուծոյ նախախնամող ձեռքն է հասել մեզ, որովհետեւ քրիստոնէական լոյս հաւատն է մեզ առաջնորդողը, որին և զոհուելու ցանկութիւն ունինք մենք և ուրախ ենք, որ նրա ձայնին ընդ միշտ պիտի հետեւենք. թող այդ անխախտ ուխտի վկան լինեն մեր ս. նախնեաց անվախճան յիշատակութիւնը:

Եւ դժբ. մայրեր, որ չէք խնայել ձեր օր ու գիշերուայ խաղաղ քունը, սնուցել էք մեզ ձեր ստինքներով, որի հետ և ներշնչել էք մեր մէջ ազգայնական գաղափար, չէք խնայել ձեր մայրական խնամքը— ձեր սրտեկա աչքերով ազատել էք մեզ սրաթոխ բազէի ճիրաններից, ահաւասիկ, ձեր սնուցած, դաստիարակած և չարիքներից փրկած զաւակներդ, որով շրջապատուել էք դուք: Ուրեմն տուէք այժմ ձեր մայրական սիրոյ վերջին համբոյրը, որին սիրում էք կաթոգին սիրով և իրեն հաստատութիւն ս. գործի, դուք ևս աղօթեցէք Աստուծուն, որ իր հովանի աջոյ զօրութիւնը մեր անփորձ երիտասարդներին զօրաւիգ հանդիսանայ, որպէս զի յաղթող հանդիսանանք նրա ս. անունը փառաւորելու:

Իսկ դժբ. փափկասուն օրիորդներ, որ մինչև ցարդ վաշելում էիք ձեր մայրերի փաղաքշանքը, սէրը, այժմ զոհելու էք և ձեր անդորրութիւնը, իսկ ձեր պատրաստած շերամի թելերից մեզ վերականգնող պիտի հիւսէք, ապա վերահաս փորձական ժամերին առանց խուսափելու որ և է սպառնալիքից պինդ պիտի պահէք ձեր ի բնէ հարադատութիւնն, որ դուք ևս աջակից լինիք ս. գործին:

— Իսկ դժբ. սիրելի զինակից ընկերներ, հաւատոյ վա-

հանն աւերացրէք ձեր կրօնքին և նետն ու ասպարը ունեւրիցդ կախած, առաւօտեան վաղ հաւաքուեցէք սարն ի վեր արշաւելու:

Գիշեր էր: Բոլոր աշխարհը խաղաղ ու անվրդով քուն էր մտել բացի Ասլանից, որն անհամբերութեամբ սպասում էր արեւի ծագելուն: Այդ խորհրդական ժամում նա իր մէջ կենդրոնացնում էր բոլոր դիրքերն, գալիք ապագան և ժողովրդի անելանելի դրութիւնը: Նա թէև չէր քնում, սակայն երկար մտածելուց յետոյ քնեց և այն ընդհանր քնի մէջ տեսաւ իր սիրունու, Շահմարանի աստղը ցոլալիս, որից սարսափելով քնից վեր ցատկեց:— Դա վատ նշան է, ասաց նա.— Բայց ինչո՞ւ, երեւի այն աստղը կամենում է ինձ առաջնորդող լինել, և ճանապարհ ցոյց տալու համար հէնց դէպի արեւելք, դէպի թշնամեաց կողմերը ցոլաց: Այն հաւատացած եմ, որ հէնց այդպէս էլ է, որ նա ինչպէս ուխտել է ինձ հետ, այնպէս էլ ցանկանում է զինակից լինել ինձ արեւան դաշտում անգամ: Բայց աւաղ, ցնորական մտքերը խաբեցին Ասլանին. նա անփորձ էր, չէր հասկանում այն, ինչ որ ժամանակն է բուցնում ամեն բան:

Հետեւեալ օրը պայմանաժամն էր: Առաւօտեան վաղ մի ակնթարթում բազմութիւնը կուտակուեց Թորոս Պապի դուռը, որոնք յաջողութիւն մաղթելով քաջերին ուղարկեց ճամարտութեան ուղին:

Գիշեր էր արդէն, երբ Ասլանը արշաւելով հասել էր Հանդոկի բարձունքները: Փոքրիկ մարտիրոսական խումբն այդ տեղ իր հանգիստն առաւ: Կրմէ-Հրմզէն ու Դո-Մկրէն պահում էին արեւելեան կողմը, արեւմտեանը՝ Մզլուն ու Գրգոն, հիւսիսն ու հարաւը պահում էին՝ առիւծասիրտ Ասլանն ու Արշամը, իսկ Ծոռ-Պետրոսն ու Հոստը-Տօնէն մէջ ընդ մէջ շրջելով հսկում էին: Այսպէս զգուշութիւն պահելով լոյս հանեցին երբ արշալոյսը ծագեց արշաւեցին դէպի քիւրդերի նոր տիրապետած սահմանը: Այդ տեղ քրդական որ վրանին որ հանդիպում էր, բնաջինջ էր անում խումբը և կրկին յետ էր դառնում իր սահմանատեղը, Հանդոկի բարձունքը: Այդ լուրը շուտով լրտեսօրէն հասաւ Թամուրին:

Գիշերային խորին լռութիւնը տիրել էր աշխարհին. մարտիրոսական խումբն իր գիշերային հանգիստն էր առնում, քնել էր: Ներհեղ էին և ծառ ու թուփ, թեթեւ հողմն ան-

գամ չէր խանգարում նրանց քունը, միայն այդ հսկողական ժամին, լեռները միջից լսում էին տարօրինակ և չարագուշակ ձայներ: Այդ խաղաղ գիշերը սարսափեցուցիչ էր մանաւանդ նրանով, որ երկու չարագուշակ բուեր տխուր և պարբերաբար միմեանց ձայն էին տալիս, կարծես այդ գիշերուայ անարկուծիւնը լրացնելու համար, արդարեւ սիրելի ընթերցող այդպիսի մի գիշեր բուերի ձայնակցելով վայելը վատ գուշակութիւն է. խմբապահ կտրիճները մերթ սարսափում, մերթ ևս սրտապնդում էին, մանաւանդ նրանով, որ երբ տեսնում էին անվեհեր Ասլանին. սակայն այնուամենայնիւ այդ անուշի ժամին, մանաւանդ այնպիսի անապահով տեղում գտնուողի համար, հարկաւ երկիւղալի ու անուշի կըլինի: Պահապանները շարունակ այս, այն կողմն էին նայում, մերթ ևս իրենց աչքերին չըհաւատալով, ականջները լարած ձայն էին պահում, որ չըլինի թէ թշնամին գաղտագողի յարձակումն գործի բանակի մէջ:

Կէս գիշերն արդէն բաւականին անցել էր, ամեն ձայն լռել էր. լռել էին նաեւ չարագուշակ բուերը, ամենայն ինչ խոր քնի մէջ էր ընկղմուել:

Մինչ պահապաններն այդպիսի մտածմունքով պաշարուել էին, սրտեղից էր, այդ խորհրդաւոր ժամին յանկարծ ձիերի տրոփիւնի ձայնը դրանց ականջին հասաւ և այդ հսկողական բոպէում, վարկենարար խլրտումն ընկաւ և մարտիրոսական բանակը իրարանցուեց:—Ասլանը շվշվոցով նշան տուեց իր օգնականներին, որ առանց մի որ և է ձայն կամ աղմուկ հանելու իրենց պատրաստութիւնները տեսնեն. իսկ ինքը չորս կտրիճներին հետ անյայտացաւ մթութեան մէջ իմանալու տրոփիւնի իրողութիւնը, սակայն գժբաղդաբար անցորդներին հետքը կորցրեց, և անյոյս յետ էր դառնում բանակը, մէկ էլ լսուեց հեռուից կաշաղականման մի ճրղճոց. այդ միջոցին Ասլանը կանգ առաւ, երկրորդուեց նոյն ձայնը.—Դա Ջաւադն է. —ասաց զարմացած Ասլանը ընկերներին, իսկ ինքն իսկոյն սարեակի շվշվոցով պատասխանեց. ապա մօտենալով նրան, ասաց:

—Խէր լինի Ջաւադ, այստեղ ի՞նչ ես շինում:

—Խէր է իշխան, Պապից լուր եմ բերել:

—Ի՞նչ լուր, ասա տեսնեմ ի՞նչ է, չո՛ւտ:

—Աշիրների պետը, Թամուր էլ՝աղասին ...:

—Ի՞նչ ի՞նչ, դեռ մէկ էլ ասիր ... Յիմար դու յանդուգն, ինչպէս ես համարձակում մի շան անուն այդքան մեծացնել, չո՛ւտ ասա չո՛ւտ. է, յետոյ. շարունակիր:

—Թամուր շունը դարձեալ մարդ էր ուղարկել Պապի մօտ և ասել թէ՛ պատրաստուեցէք որ պատերազմելու եմ ձեզ հետ:

—Հէնց այդ, էլ ուրիշ բան:

—Էլ ուրիշ ոչինչ:

—Տես՛, տես այն գամիւն, թէ ի՞նչ է հաջել: Մէկը լինի ասող թէ՛ էլ ի՞նչ պատերազմ այ թշուառական: միթէ պատերազմը դրանից աւելի է,—դառնալով ընկերներին.—տղայք, ո՛վ գիտէ, գուցէ այդ թշուառականը մեր արիական ոյժը չի տեսել և կամ գուցէ մինչև այժմ չի էլ լսել մեր քաջութեան անունը, որ մեկ կամեցել է իմաց տալ:—Դառնալով կրկին Ջաւադին ասաց.—Այ տղայ, բա՛ս Պապն ի՞նչ պատասխանեց:

—Ինչ պատասխանելն ինձ յայտնի չէ, իշխան, միայն ուղարկեց ձերդ մեծափառութեանդ մօտ հաղորդելու ձեզ այդ յանդուգն լուրը, որպէսզի ձեր պատրաստութիւնը նախապէս տեսած լինէք:

—Շատ լաւ, բայց դեռ այդ մի կողմ մնայ, միայն այն ասա, դու այդ կողմերում մարդու չըպատահեցիր:

—Ո՛չ, իշխան:

—Ճանապարհորդ, մարդ, բան:

—Ո՛չ, ո՛չ, ես ո՛չ մի բան էլ չեմ տեսել:

—Որ այդպէս է, Ջաւադ էլ մի սպասիր, գնա և շուտով ասա Պապին, որ մենք մեր պատրաստութիւնն ունինք, մեր կողմից միամիտ և անհող եղէք որ չենք յաղթուի, դուք միայն խորհեցէք գաւառի մասին, որ մի գուցէ թշնամին գաղտագողի յարձակում գործէ և մենք չիմանալով՝ հասնի իր նպատակին:—Ուրեմն զգուշութիւն է պէտք տղայք, ասաց Ասլանը ընկերներին,—որ մի գուցէ նրանք լրտեսներ լինէին, որոնք կարող են լրտեսելով յարձակում գործել մեր կամ գիւղերի վրայ:

—Այո, այո, իշխան, հաւանական է,—վրայ բերեցին Բլօ—Միլէն և ուրիշները:

—Դէհ, որ այդպէս է պատրաստուեցէք, բայց ամենից առաջ հարկաւոր է գիւղերը պաշտպանել, որ մի գուցէ այն թշուառականը յարմար համարելով գաւառիս անպաշտպա-

նույն ժամանակ, հանգամանքից օգտուելով, թափել էր թոյնը մեր գլխին. դէհ, Արշամ, ուրեմն պատրաստուե՞նք զնալու, բայց աւելի շուտ Շէնիկի կողմն, որտեղից յարձակուեմն յաճախ է պատահում:

Առաւօտ էր, որ մարտիրոսական խումբը հասել էր գիւղերի շրջակայքը: Գիւղերի դիրքը հեռուից խաղաղ էր երևում նկատեցին նոքա և այնտեղ, որտեղից երևում էին գիւղերը, բանակ կազմեցին ու փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ, Ասլանն ասաց հետեհալը.

— Սիրելի աշակիցներ, մեր նպատակը միայն այն չէ, որ արիւն ենք թափում և գիւղեր աւերում, այլ այն, որ անարդարութեան դէմ արդարութիւն և անիրաւութեան դէմ՝ իրաւացիութիւն պաշտպանենք և, որի համար իսկ դիւցազն Պապը այսքան տարի «համբերել» էր քարոզում: սակայն այժմ այն համբերութեան բաժակն արդէն լեցուել է, պէտք է դատարկել և ահա փառք Աստուծոյ ոչ պակաս դեր կարող ենք կատարել, քան մեր թշնամին: Ուրեմն ընկերներ, մեր հաւատոյ սուրբ դաւանանքը թող անջնջի մնան ձեր սրտում և արիական հոգով զինուած, ոգի ու սիրտ առած այդ իրանուքը պաշտպանենք, որպէսզի այդպիսով կորոզանանք Նրա արժանի զինուորը կոչուել:

— Պատրաստ ենք զոհուելու մեր և հաւատի համար: Պատասխանեց խումբը միաբերան:

— Ուրեմն դիմենք սարն ի վեր, անաց Ասլանը վստահարար:

— Գիշերոյ մեծելութիւնը տիրել էր աշխարհին, երբ այդ խումբը հասել էր մի չարագուշակ գիւղի: Այդ խումբն այնպէս գաղտնադիր ներս ընկաւ գիւղի մէջ, որ չնեւն անգամ չիմացան: Գիւղի անցքերը փակեցին: Կոռուղներն Ասլանից միայն ջնջեցէք լսեցին, էլ չիմացան ինչ են գործում ստորերկրեայ մթութեան մէջ, միայն վայնասուէնի և խոլ յառաչանքների հեծկոտոցներ էին լսում, և հետեհալ օրը ոչ մի կենդանի մարդ չկար, բացի մի քանի շուն ու կատուից, որոնք ազահարար պատահոտում էին դիակները:

Քանի գնում սաստկանում էր ընդհարումները: Թամուրն ստէպ իմանալով Ասլանի արշաւանքը, ինքն ևս հազարից աւելի մարդով դուրս եկաւ Նրա դէմ:

Կռիւր սարսափելի էր, պատերազմի կերպարանք ստա-

ցաւ. երկու կողմից էլ «յաղթութիւն, յաղթութիւն» էին գոռում: Քաջասիրտ պատանի Ասլանը չէր զլանում խախուսելու իր քաջերին. իսկ ինքը յաճախ մտնելով աշերների խմբերի մէջ, իր սրով ցիր ու ցան էր անում նրանց: Պակաս դեր չէին կատարում և Ասլանի միւս ընկերները, որոնք մտաբերելով աւագակների վերջին ծայր չարեքներն, բարձրաձայն գոռում էին. — ջնջեցէք աշխարհից Աշիր անունը, թող կորչի յաւիտեան:

Կռուի յաղթութիւնը Ասլանի կողմն էր, որը վստահութեամբ առաջ էր ընթանում և ջարդելով հալածում քիւրդերին, որոնց բին-բաշները վերջապէս ուշքի գալով նկատեցին, որ մի կողմից՝ թամուրը չի երևում կռուի մէջ, միւս կողմից էլ իրենք ջարդուելով յաղթում են, սարսափահարուած փախուստ առան:

Ասլանը տեսնելով թշնամիների փախուստը, աւելի ողբերուեց. նրա մէջ շարժուեց հայրենասիրական ոգին, յուզուեց և աչքերից կայծակի շանթեր թափելով, վրայ հասաւ, սպանեց, հալածեց բին-բաշներին, որոնք անհովիւ ոչխարների նման այս ու այն կողմն էին փախչում, որ իրենց գլուխը ազատեն, սակայն հայերի կատաղի ճիրաններից ազատուելու ճար չը կար. փախչելն անհնարին էր, և դժուարին ապաստարան գտնելը: Ամեն կողմից ենթակայ էին մահուան վտանգի:

Գիշեր էր. լուսինն էլ իր աղօտ լուսով լուսաւորում էր տիեզերքը. գիշերային այդ պարզ ժամին, լուսնոյ թաղմ լոյսի տակ Ասլանը յաղթութեան դրօշակ պարզեց Աշիրէթում:

Լուռ էր երկիրը, լուռ էր և արիւնհարու թշնամեաց ձայնը, վերջին խօսքով կարծես թէ այդ հանդ ու հանգստանը, լեռն ու ձորը երբէք բնակութիւն չեն ունեցել: — Արդեօք ուր կուրան, կամ ուր հալածուեցին, որ այլևս չեն երեւում. — ասաց Ասլանը շարունակելով, — բայց տղայք, մարդուս թշնամին միշտ արթուն է լինում, յամենայն դէպս անհոգ չըգտնուէք, ամեն կերպ աշխատեցէք զգաստ լինելու, որ մի գուցէ թշնամին գաղտնի յարձակուեմն գործի:

Հետեհալ օրը Ասլանը շարունակեց կրկին առաջ գնալ, բայց բարեբաղդաբար և ոչ մի խոչնդոտի չըհանդիպելով սկըսեց յետ դառնալ: Ապա յաղթութեան երգերով տուն վերադաձան:

Ասլանի այդչափ ուրախ տրամադրութիւնը երկար չը-

տեկն և նրա տոկուն ջանքերը, որ գործ էր գնում արդարադատութեան համար, շնորհիւ Զաւարի բոլորն էլ խորտակուեցան, որովհետեւ նա Ասլանից բաժանուելով, որ լուր պիտի բերեր Պապին, փոխեց ճանապարհը դէպի Խուժ և իրերի զրուծիւնը պատմեց Թամուրին:

Կռուի տան և հինգերորդ օրն էր, ինչպէս որ վերն ասացինք, Թամուրն անյայտացել էր կռուի դաշտից: Նա հայերի մասին ամեն բան Զաւարից խմանալուց յետոյ, պատուիրում է իր զօրքերին, որ գաղտնի կերպով հատ-հատ յետ քաշուեն կռուից, իբր նշան յաղթուելու: Իսկ հայերին դէմ կենալու համար, հարկաւոր են զօրքի քառորդ մասը միայն. կռուից յետ դարձողները թող հաւաքուեն Խուժ իր մօտ:

Այդ լուրը արձագանգ էր գտել քիւրդերի մէջ, շուտով հաւաքուելով յիշեալ գիւղում կազմում են մի զօրաժողով: Թամուրը հրամաններ է տալիս նրանց, ասելով.—հայերի մեծագոյն մասն այսօր մեր դէմ պատերազմ է դուրս եկելայժմ նրանց ամբողջ գաւառը իր գիւղերով հանդերձ մեզ համար մի պատրաստի կերակուր է, որն սպասում է մեր ախորժակին. ուրեմն առանց ժամանակ կորցնելու առաջ գնանք, և ով որ սիրում է մեր խալամի սրբազան ուխտը, թող նա նրա համար առատ զոհեր պատրաստէ գեաւուրներից, որով իր համար փառաւոր տեղ պատրաստած կըլինի թէ այստեղ՝ աշխարհում և թէ ևրկնքում, մեծ մարգարէի ջանաթում:

Կատաղի խուժանը միաձայն գոռաց.—Պատրաստ ենք զոհուելով զոհուելու մեր մեծ մարգարէի ս. ուխտին, որին չըսիրող մուսիւլմանը, թող խորտակուի, անդհուդ իջնի:

Թամուրը տեսնելով, որ ամենքն էլ հաստատ են իրենց խոստման մէջ՝ առանց ժամանակ կորցնելու, ինքը նստեց իր ձին և ամբոխի գլուխն անցած Շէյխ-Բզլինի հետ արշաւեց Սասնոյ գաւառը, ուր և սկսեցին սոսկալի աւեր և արհաւիրք:

Այդ բոթաբեր լուրը կայծակի արագութեամբ հասաւ Թորոս Պապին. բայց ի՞նչ անէր այն ծերունին, երբ ամբողջ գաւառում բացի ծեր մարդուց, կանանցից ու փոքր երեխաներից, ոչ մի կռուող ոյժ չկար: Ամբողջ ծերունին որ կողմն որ դարձնում էր իր միտքը, չէր յաջողում. նրա միակ յոյսը մնացել էր Զաւարը, որին կանչելով, ասաց.—Զաւար, հրդիս, շուտափոյթ հասցրու այս աղէտի լուրը Ասլանին և ասա

իմ սիրելի որդուն, որքան կարող է թող շուտ յետ դառնայ գաւառը, թերեւ կարողանան այդ մուկեռանդների կատաղի հոսանքը դադարեցնել, եթէ ոչ, մենք մեծից սկսած մինչև ամենափոքրը զոհ կըգնանք սրանց անյազ սրերին:

Զաւարը ըռպէ-ըռպէ սպասում էր մի այդպիսի ծառայութեան, որ իր չար դիտաւորութիւնը կատարէր և երբ լսեց, աստուորի չափով ուրախացաւ նա թէ մի ոտ ունէր՝ երկուսն էլ փոխ առաւ, շտապեց. ձին պատրաստեց, ծախ պէս թռաւ վրան նստեց և ասաց.—իսկապէս՝ «Պղտոր ջրում ձուկ կըբռնեն»—և փոխանակ Ասլանին լուր տանելու, կռուի դաշտ երթալու տեղ, ծռեց ճանապարհը դէպի Շէնիկ, որովհետեւ դաւաճանական ոգին նա ի բնէ ունէր, և սատանան նրա սրտում վաղուց էր բուռն դրել, ուստի հանգամանքից օգտուելով, գնաց Շահմարանի տունը, որի մօրից հիւրասիրուելով, սկսեց իր խարդախական խօսքերը, որը վաղուց պատրաստած ունէր՝ զրուցել անմեղ կնոջը: Նա պատրուակելով գաւառի խառն զրուծիւնը, առաջ բերեց հետեւեալ խօսքերը.—Ասլանը կռուի դաշտից ինձ ուղարկել է, որ Շահմարանին տանեմ իրենց տուն, որովհետեւ իրերի զրուծիւնն անորոշ լինելով, գուցէ գերութեան մատնուէք, ուստի որպէս զի ապահով լինէք, գալիք չարիքներից անմասն մնաք՝ պիտի հետեւէք իշխանի պատուէրին: Ուստի մայր Աննա, Շահմարանին անպայման պիտի տանեմ. իսկ եթէ կամք ունէք, դուք ևս հետեւեցէք մեզ:

Աննան միամիտ և մի բարի կին էր, որի համար էլ չը կարողացաւ լաւ հասկանալ սուրհանդակի խարդախական միտքը՝ մանաւանդ տեսնելով նրա զրախան պահանջը՝ ակամայից յանձնեց նրան Շահմարանին:

Զաւարն սկզբում որոշել էր Շահմարանին յափշտակել Թամուրին յանձնելու, սակայն յոյժ հրապուրուելով Շահմարանի հրապուհի գեղերկութիւնից՝ փոխեց իր միտքը և փոխելով նախկին ճանապարհը, դիմեց Արևելք:

Զաւարը հասաւ իր նպատակին ...:

Հեռու աշխարհից, հեռու և Ասլանի աչքից ու մտքից, տանջելով տանում էր ապերախ ծառան, տանում և հեռացնում էր իր Վաթանից, Սասնոյ գաւառի չնաշխարհիկ թագունի Շահմարանին ...:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ը.

Թամուր էլ-աղասու ասպասակութիւնն ու կայանաւորութիւնը:

Դառնանք դէպի Թամուր էլ-աղասին:

Թամուր էլ-աղասին, ինչպէս վերը յիշեցինք, խոյս տալով Ասլանից, խուռն խուռանով մի առանձին ճանապարհով մտել էր Սասնոյ գաւառն, ուր սոսկալի կոտորած ու աւերութիւններ էր անում:

Էլ ազատ գիւղ չըմնաց, որ պատահէին ու չաւիրէին, իսկ իրեղէնները, որոնք աչքի ընկնող մի բան էին, թալան էին անում: Ամբողջ գաւառացիք մահուան երկունքով պաշարուած, դողդողում էին: Ամենքին էլ վտանգ էր սպառնում. Թամուրի անողորմ դերից բռնկում էին բարձրագագաթ Ծովասարն ու Հանդուկը, սակայն լուռ կերպով, որովհետեւ ապերախտ Զաւադը մեծ կափարիչ էր դրել նրանց բերանին:

Վտանգը սաստկանում էր և աւերիչ արշաւանքի հոսանքը մէկ գիւղից միւսն անցնելով՝ աւելի բորբոքւում էր: Շենիկն ու Սեմալը, որ ծվաւորուել էին Հանդուկի փեշերքի տակ, առագաստի կարմիր հալաւ հագան և այդ կարմրադոյն զգեստը փայլ տուեց գեղջուկ հայ կանանց, զրգուռեց նրանց հոգեկան լարերը, ոգևորուեցան, հոգևոր սքեմ հագան կանայք, հարստունք, աղջկունք և հոգևոր զէնքով սպառազինուած, իրենց ծերացած այր ու հայրերի հետ մէկ տեղ դուրս եկան դաշտ, ընդդիմութեան ցոյցեր արին Թամուրին, սակայն աւանդ ի դուր անցան Վաթանի այն ջերմ սիրոյ ջանքերը, կանացի քնքոյշ ուժերը ջլատուեցան, ծերուկ շինականները մատաղ երեխաների, հարս ու աղջիկների տապալումն տեսնելուց սարսափահար եղան, շատերը զոհ գնացին, և ոմանք իրենց հարս ու աղջիկների օգնութեամբ փախուստ առնելով, դիմեցին դէպի Դավիթիկ պաշտպանութիւն գտնելու:

Այդ ճգնաժամին թէ որպիսի աղիողորմ սոսկալի լաց ու կոծի, սուգ ու ողբի հառաչանքներ էին բարձրանում դէպի երկինք, Ամենակալի աթոռը. այդ գրեթէ չի զօրում նկարագրել: Մի խօքով դժոխային մի կեանք, Բէթղեհեմիան ողբերգութիւն: Տեսարանը սրտաշարժ էր.—մարդկանցից որին բռնի կրօնափոխ էին անում, որին չարաչար մահով սպա-

նելով այրում էին, իսկ եղեռնագործութիւններին չափ ու սահման չկար:

Այդ սոսկալի բարբարոսութիւնից ազատուելը բաղդի էր մնում, այն էլ քչերին էր յաջողւում, որոնց թուռն էր Շահմարանի եղբայր Զօմօն, որ Ասլանը թողել էր իր այրի մօրն ու Շահմարանին միութարելու համար: Զօմօն սոսկալի կոտորածից իր գլուխն ազատելու համար, առանց ի նկատի ունենալով մօր և քրոջ անապանով կեանքը, տանից փախչում էր. թէ դէպի ուր, այդ ինքն էլ չըգիտէր, սակայն բաղդի բերմամբ հանգիպում է Ասլանի խմբին, որին տեսնելիս վազում է և արտասուքը աչքերին փաթաթելու նրա պարանոցով, ապա լացակումած պատմում է նրան գաւառի աղէտը:

Ասլանը փետից իր գլխի մազերը, երբ լսեց Զօմօյից բօթարեր լուրը, ասաց ինքն իրեն.—Տեսա՛ր՝ ինչ խաղաց համարտ Թամուրը: Ապա իր կրակոտ աչքերը դարձնելով գաւառի կողմն, ասաց.—Ո՛վ գինակիցներ, տեսնե՛մ էք մեր գաւառից բարձրացող այն ամպանման ծուխը. նրանք բոլորն էլ անմեղ զոհերի արիւններն են, որ անարդարութեան դէմ բողոքելու համար երկինք են վերանում, և ես հաւատացած եմ, որ վերին Տեսչութիւնը լսելով այդ արդար բողոքը՝ պատանի Զօմօյին իբրեւ առաքեալի ուղարկեց այդ լուրը մեզ յայտնելու: Դէ՛հ ընկերներ, կենարար խաչի օգնութեամբ թե՛ առնենք, թոնենք, և լարենք մեր ուժերն ու նրանց յետևիցը հասնենք, գաւառն ազատենք. եթէ ոչ՝ էլ հարամ կըլինի մեր ապրելն էս աշխարհում:

Արշաւախումբն առաջ ընթանալով, դիմեց դէպի գաւառը: Սակայն Գեյլէ-գուզան ձորի բարձունքներով անցնելիս, նկատեցին, որ ահա Թամուրն իր զօրքերի հետ իջել է ձորի յատակը, մեծ բռնակ է կազմել: Զօրքերն ստորերկրեայ վիճի մէջ այս ու այն կողմ թռչկոտելով զուարճանում էին և խոփշտում թալանած ոչխար ու տաւարների մօից պատրաստուած կերակուրները: Այդ ամենը տեսնելով, Ասլանն ասաց խորխոր ձայնով.—Ահա՛ աղայք, անմեղ արեան ծարաւի խլամի լալիր՝ գաւազները, որոնց կեանքն այժմ մեզնից է կտրուած. գրանց խալառ ջնջելու համար մեր միջանի քարերն անգամ բաւական են, որ այդ ձորաբաշից զլորենք դէպի յատակը:

Ասլանն իր խօսքը դեռ չըվերջացրած, խուժրը ցրիւ

եկաւ ձորի լանջերը. փակեցին նախապէս փախնելու անցքերը և ապա քարեր էր, որ գլորում էին ձորի ստորերկրեայ յատակը: Թշնամիք տեսնելով այդ անսպասելի իրողութիւնը՝ ապշեցին. սկսեցին փախչել, բայց ի դուր էր, չէին ազատուում: Գոռացին, գոչեցին և փրկութեան օգնութիւն էին կանչում Թամուրին, բայց ով կըլսէր: Վտանգը արագ կերպով էր ընթանում. իւրաքանչիւր գլորուող քարի թափը տանում էր իր հետ ահագին քանակութեամբ քարեր և այդ տեղացող քարէ կարկուտից քարկոծ էին լինում ամենքը:

Ամբողջ չորս ժամ տեւեց այդ գործողութիւնը, որից յետոյ բոլոր հայերը միասին ժողովուած, խմբովին իջան ձորի յատակը, տեսնելու իրենց քաջագործութեան արդիւնքը:

Այդ միջոցին Ասլանի ուշադրութիւնը գրաւեց մի քարայր, որը գտնուում էր ձորի կրծքին. երբ ընկերներով բարձրացան խուզարկելու, նկատեցին, որ ահա մի ինչ որ բան է երևում լասկածաւոր քարայրում. իրողութիւնն ստուգելու համար Ասանը հրմայեց իր հետ եղողներին, գաղ բերեն: Պատուէրը կատարուեց՝ բաւականաչափ գաղ քաղեցին ու այրի մէջ մեծ խարոյկ կազմելուց յետոյ, իրենք երկուստեք կանգնեցին այրի դռանը. տա՛ն բոպէ չանցած, խարոյկի ջերմութիւնից ու գազի մխից խեղդուած Թամուրը և Շէյխ-Բզինն իրենց թիկնապահի հետ դուրս պրծան այրից: Հայերը կալանաւորեցին ու միմեանց կապած, ծեծելով իջեցրին ձորի մէջ: Դրանց երեւան գալուց յետոյ, հերոսները ստիպուած եղան խուզարկել ձորի միւս քարայրերն ևս: Այդ միջոցին Ասլանի ականջին դիպաւ մի ծանօթ ձայն, և նա կանգ առաւ, երկրորդուց նոյն ձայնը, որն ասում էր.— Լաճ, Ասլան, մեզ լը ազատի՛ր...:

— Տղայք, դարձէք դէպի այդ կողմը, — ասաց Ասլանն ընկերներին:

Ընկերները գառնալով գտան ձայնի հետքը, բայց ինչ են տեսնում. ահա մի խումբ գաւառացիներ, որոնց կրօնափոխ անելով, միմեանց կապած բերել էին, հեռները տանելու: Ասլանը մօտեցաւ ընկերների հետ, արձակեցին նրանց կապանքները և անվերջ համարյոյնեցով փարեցին միմեանց. իսկ երբ ձորից դուրս ելան բարձունքը, տեսան գաւառի դրութիւնը, որը հեռուից ներկայացնում էր Սողոմի պատկերը. սակայն բարեբաղդաբար երկնքից լրացողիչ ծծումբ չէր իջնում: Իսկ Ասլանը գաւառի աւերումը տեսնելով, յուզուած սրտով ասաց Թամուրին ու Շէյխ-Բզինին:

— Եթէ ձեր Աստուածը կամ մարգարէն էր այդպէս հրամայել, տես ահա նրանց խաղաղաւանական դառն պատուղը, որ կերպք մեղանից: Ապա Շէյխ-Բզինի աջ ձեռքի կէս մասը կտրելով ասաց.— Եւ դո՛ւ իսլամի կրօնաւորդ, գնա՛, ես քո կեանքիդ բոլորովին վերջ չտալու համար, արձակում եմ քեզ՝ միայն թողնելով քեզ վրայ մի այնպիսի յիշեցուցիչ նշան, որ դու մինչև քո մահդ չմոռանաս մեր Ամենակարող Աստծուն և Նրա Որդի Յիսուս Քրիստոսի ահեղ և արդարադատ դատաստանը: Տեսնո՞ւ ես գաւառից բարձրացող այն թանձր ծխի բուլաները, յիշէ՛ր, որ նրանց հետ բարձրանում են և այն անմեղ ոգիք, որոնք ձեր իսլամականներից անյաղ սրերին ճարակ են դարձել. գնա՛ ուրեմն, սակայն չըմոռանաս նոյնպէս պատմելու քո մեծ մարգարէին, որ այդպէս էր հրահանգել ձեզ. գնա՛ և պատմիր նրան մեր ճշմարիտ հաւատի և նրա հզօր զօրութեան մասին: Եւ որովհետեւ նա չէր իմացել այդ ամենը, ուստի դու որ ճաշակեցիր, ամեն անգամ քո կիսատ ձեռքդ տեսնելիս, յիշէ՛ր, որ ժողովրդիդ քարոզես, անարդարութեան դէմ՝ արդարութիւն և զրկանքների դէմ՝ առատաձեռն վարձատրութիւն անել և սիրով վերաբերուել բոլոր ազգերի հետ: Գնա՛ ուրեմն, գնա՛ Շէյխ-Բզին, գնա՛ քանի որ շուտ է, արթնացրու քեզ առաքող մարգարէին և այս արդարադատութիւնը պատմելով հանդերձ, քարոզիր և խրատ կարգա՛ նրան, որ այլ ևս անմեղ արիւն թափելու կոչեր չանի. բաւական է որչափ թափեցիք:

— Այո՛ իշխան, բաւական է. — ասաց Շէյխ-Բզինը դողդոջուն ձայնով:

— Եթէ բաւական է, գնա՛ ուրեմն, գնա՛, բայց միայն ժողովրդիդ քարոզելու ամենառաջին պայմանն այս կըլինի, որ պիտի պարտաւորեցնես նրանց, բարեկամական և բաղաքավարի վերաբերմունք ցոյց տան այն բոլոր հայերին, որոնք ճանապարհորդութիւններ են կատարում իրենց քաղաքների կամ գիւղերի միջով, և երկրորդ, սէր ու համբերաշխութիւն ցոյց տան հային մօտիկ գտնուող աշիրները: Մի խօսքով, գնա՛, գնա՛ և պատուիրիր այն ամենին, որոնք ընդ միշտ հարուածում են քրիստոնեաներին. թող դրան վերջ տան, և ձեռք քաշեն մեզնից, եթէ ոչ, այն ժամանակ ձեր ցեղն ահապէս կըջնջենք մեր արիական ուժով, որ աշխարհիս երեսին այլ ևս ոչ մի աշիր չի մնայ:

—Իմ սրբազան պարտականութիւնը թող լինի,—ասաց Շէյխ-Բզինը,—որ իսլամի կրօնաւորս կատարելու եմ մեծ իշխանիդ պատուէրներն, առանց ի նկատի ունենալու մարգարէյիս կոչը, ապա արձակուելով գնաց իր հայրենիքը:

Իսկ Թամուրն այնքան էր ծեծուել երիտասարդներէից, որ ուժն ու զօրութիւնը կտրուել էր, միշտ յետ էր ընկնում: Այդ տեսնելով Ասլանը, ասաց.—Տղէք, շան կաղալուն չըհաւատար, քաշ տուէք դրան: Կըմէ-Հմզէն ու Քլո, Մկրէն իսկոյն կաշկանդեցին ոտները ու քարշ տալով տարան:

Առաւօտեան արշալոյսը դեռ նոր էր հալածել գիշերային խաւարը, որ արշաւախումբը հասաւ Դալվորիկ, ուր հասնելուն պէս Ասլանը Թամուր էլ-աղասու մարմինը պիպեռեց բարձր դարպասից, ուր իբրեւ անարգանք մնալով, թռչունները գիշատեցին:

Դալվորիկը ծածկուած էր մոխրակոյտի սև սաւանով: Ել չըկային այն թռչունների դայլայլիկը, որոնց տեղ միայն թագաւորում էին չարագոռակ բուերի սվոց-վայոցները:

Որբացած երեխաներն հեծկտալով «մամօ», «մամօ» ասելով իրենց մայրերին էին փնտրում, որոնց մեծագոյն մասը փլատաների կոյտերի տակն էին տապալուել: Այրոււմ էին անմեղ ծերուկների մարմինները: Տեսարանը սրտաշարժ էր. տեսնողին անմիջապէս յիշեցնում էր երեմիա մարգարէի Բէթզէնէման ողբը: Ասլանը չէր կամենում մխիթարուել, նա իր հայրենի տան փլատակների մէջ ողբալով իր ծնողներին էր փնտրում և ասում.—Ո՛վ անմեղ ծերունիք, արդեօք քո անգութի սրին զո՞հ գնացիք. արդեօք քո լպիրշ զինուորն յօշոտեց ձեր մարմիններն, ի՞նչ արին ձեր մարմինները: Ո՛հ, ցաւալի է ինձ համար, այս ի՞նչ դառն, ի՞նչ սոսկալի կեանք է, Տէր Աստուած. արդեօք դա արդարութիւն է. ի՞նչ արդարութիւն է, թող արդպէս տանջուին, չարչարուին, որ Աստուծոյ մօտ չեն մեղանչել, որ թըշնամու արարքներին հնազանդապէս խոնարհելով, նրանց ապտակներին միւս երեսներն են դարձրել, և Յիսուսի խաչըն իրենց ուսին դրած գողգոթա են բարձրացել, որպէս զի դրանցով վտանգն անցնէին: Սակայն այժմ աշխարհ, լսիր, խուլ մի գամնար, տես, մի կուրանար և վիւյ եղիր, որ անաւ սոյգ է արդար ու անմեղ մարդկանց բաժինը: Ապա ար-

տասուքը սրբելով այդտեղից դուրս եկաւ, և ընկերների հետ վրայ տուին դէպի գիւղամիջից բարձրացող մուխը: Դա եկեղեցին էր, որ շրջապատուած էր հրդեհով, սակայն քարաշէն լինելու շնորհիւ անջնաս էր մնացել:

Ասլանը մօտեցաւ եկեղեցուն. որտեղից լսուեցին աղաղակի ձայներ.—Տղայք,—ասաց Ասլանը կէս ուրախացած.—Աստուծոյ սիրտը դեռ ևս գթում է մեր վրայ, որ՝ անաւ, լսոււմ են եկեղեցուց մարդկանց ձայներ:

Ընկերները մօտեցան, ականջ դրին, նոյն բանը և իրենք զգալով, շտապեցին ասելով.—Ի սէր Աստուծոյ, հրդեհը անցրինք. միաժամանակ սկսեցին ձայնել եկեղեցու ներքը, որտեղից հայերը ճանաչելով իրենց որդոց ձայները, մանաւանդ Ասլանին, որ ամենքին ծանօթ էր, աղաղակեցին.—Ահա մեր տղայքը. ապա բանալով եկեղեցու դուռը՝ դուրս եկան ուր գառը կորցրած մաքու նման՝ մայրը որդուն, որդին մօրը, կինը մարդուն, մարդը կնոջն էին փնտրում եկեղեցու դաւթում. բայց ամենից հետաքրքիր փնտրողը մեղ ծանօթ Թորոս Պապն էր, որը ցուպը ձեռքին նեցուկ տալով, դողդոջուն քայլերով առաջ եկաւ, գտաւ Ասլանին և գրկելով նրան ճակատը համբուրեց ու ասաց.—Ո՛վ քաջ պատանի, թող ամենաբարի Աստուծան այսուհետև զօրացնի քո ոյժերը, որ քո ընկճուած եղբայրներիդ միշտ ազատարար լինես, թշնամուդ առաջ միշտ անյաղթ հանդիսանաս, և մեր այս Վաթանն, որ արեան գնով ենք ձեռք բերել, ազատ պահես պիղծ և մոլի ոտնակոխութիւնից. այս ասելուց յետոյ, ծերունու կուրծքը անծայր ուրախութիւնից ուժգին բարախեց և որդուն գրկած մի շատ խորից ան Վաթմանն ասելու հետ աւանդեց հոգին:

Թողնէնք այդ, դառնանք մի փոքրիկ ակնարկով դէպի մեր գլխաւոր հերոսներին—Ասլանին ու Շահմարանին:

Այն անհատները, որոնց յաջողուել էր փախչելով իրենց գլուխն ազատել՝ երբ գաւառի խաղաղուելը լսեցին, ամենքն էլ դուրս գալով երենց ճգնարաններից վերադարձան իրենց գիւղերն: Այդ իսկ ուրախառիթ վերադարձի հետ Ասլանն անհամբեր սրտով սպասում էր Շահմարանի վերադադրին, սակայն աւղամ, նա չըվերադարձաւ և նրա մասին ոչ ոք մի լուր չըբերեց Ասլանին:

Նոյնպիսի տողորուած հոգւով սպասում էր Շահմարանի

վերագործին իր մայրը, որի սիրտն այնքան ի խոր չընթացեց խոջա Սաքոյի մահը, որքան կծկծեցնում էր նրան իր որդեկորոյս լինելը: Աննան տատանւում էր, երբ մտաբերում էր իր դուստր Շահմարանին: Եւ մի քանի օր շարունակ ողբալով, կարճատե հիւանդութիւնից յետոյ, կնքեց իր մահկանացուն:

Աննայի յուղարկաւորութիւնը կատարուեց Ասլանի միջոցաւ, որը թաղումից յետոյ մերթ մտածմունքով էր պաշարւում, մերթ ևս տան անկիւններում պտուղներ էր անում. սակայն նա իր ցանկացածին չըզտաւ: Նա երկար ժամանակ մտածեց, և երբ երեակայեց իր սիրելիոյ գեղաժպիտ հայեացքի ուրուականը՝ ըողկապէս ապշեց, վարանման նշաններ երևացին նրա արիական շարժման մէջ, սակայն իրան զսպելով կանգ առաւ, զգաստացաւ և վերադարձաւ Դավիթի:

Գ. Լ. ՈՒՆ Ը.

Շահմարանի յափճակուելու յայտնով:

Ջաւադը Շահմարանին վախցնելիս տատանակ օրերով շարունակ ճանապարհորդութիւն էր կատարում՝ ապաստանելով քարանձանների, ձորերի, խոտ ու թուփերի մէջ, մինչև որ հասնում է մի հայաբնակ գիւղի, ուր թափառական մի անձն յայտարարելով իրան, պահում է այդ գիւղի մէջ:

Բայց Շահմարանը թէև իր համեստադէմ տեսքով ու գեղեցկութեամբ ամենաառաջինն էր համարւում իր շրջապատում, սակայն որպէս կին, ամուր էր որպէս երկաթ, նա իր սուրբ ուխտի գաշինքը կռել էր Ասլանի հետ, որի համար և զոհուելու պատրաստ էր: Նա երբէք, երբևիցէ երկիւղ չէր կրում Ջաւադից, որը չընայելով ամենայն օր հրէշարար հարուածում ու զանազան սպառնալիքներ էր տալիս. սակայն ի դուր էին անցնում այն ամեն չարամիտ ջանքերը, դարձեալ Շահմարանն անխախտ փնաց իր ուխտի մէջ: Սակայն ամառը, որ նրա կանացի քնքուշ մտքի յենարանը չըլիմանա-

լով այդ չարքաշ կեանքին՝ խելագարուեց և մի օր Ջաւադի բացակայած ժամանակ ուժգին ճչալով և գոչելով՝ դուրս թռաւ տանից և «Սասունցի Ասլան» ասելով փախուստ առաւ գիւղից, անյայտացաւ, որի հետեից գնաց և Ջաւադը:

Ջաւադը երկար փնտռելուց յետոյ, երբ չի կարողանում գտնել, վերադառնում է Դավիթի ինքն իրեն ասելով.— Ես կը վերադառնամ Դավիթի ու ամեն ջանք գործ կը դնեմ Ասլանին սպանելու, և եթէ այդ ինձ յաջողուի, կը յաջողուի և Շահմարանին տիրանալս. որովհետեւ Ասլանի կենդանի լինելը խանգարում է Շահմարանին գրաւելը, իսկ եթէ Ասլանին սպանուած տեսնի, այն ժամանակ ստիպուած՝ ինձ կը դիմի:

Անցաւ մի առժամանակ, բայց Շահմարանի անունը Ասլանի յիշողութիւնից երբէք չէր գնում, և նա վճռեց.— Անպայման պիտի փնտռեմ նրան մի քանի յայտնի տեղերում աւելի այնտեղ, ուր քարկոծ ենք արել աշիրներին, որ մի գուցէ աշիրները յափշտակած լինէին, որոնց հետ և նրա քարկոծ արած լինենք, և այդ ստոյգ իմանալու համար, պէտք է փնտռեմ և գտնեմ նրան, որպէսզի նրա նշխարներն իր ժամանակին փոշի դառնալով չըխառնուի իսլամների պիղծ փոշուն:

Ասլանը մինչ այդ էր մտածում, որ անա Ջաւադը Շահմարանի ուրուականով պաշարուած, չէր հասկանում ուր է գնում, մէկ էլ՝ կարծես թէ սատանան նրան հրելով մտցրեց Ասլանի դահլիճը: Ասլանը տեսնելով նրա անժամանակ ներս գալը, զարմացած հարցրեց.— Խէր լինի Ջաւադ, ի՞նչ կայ այս ժամանակ:

— Խէր է իշխան, ձեր կանչելու համար եմ եկել:

Ասլանը նկատելով Ջաւադի շփոթուած դրութիւնն, ասաց.— Ես քեզ չեմ կանչել, բայց լաւ ես արել որ եկել ես, այդ միևնոյն է, քանի որ պէտք է կանչէի քեզ. երևի այդ էլ քո միտքը շփոթող մարդարէն է արել, այո՞, ասաց ու բարձր ձայնով ծիծաղեց. ապա շարունակելով ասաց.— Դէ՛հ. ուրեմն գնա, շուտով իմ ձին պատրաստիր. կը պատրաստուեմ և դու. ես կամենում եմ փոքր ինչ ման գալ. շուտ, շուտ, գնա քանի որ օրը չի տարածամել:

Նենգամիտ ծառան ուրախացած շուտով դուրս թռաւ դահլիճից, ինքն իրեն փնթփնթալով գնում և ասում էր.— Ահա գիտեմ, որ այժմ իմ գործը պիտի յաջողուի, և յուսով եմ,

որ կարժանանամ նպատակիս, որովհետեւ հենց ներկայ րոպէս
իցս Ասլանի կեանքը իմ ձեռքին է, որ եթէ կամենամ
կարող եմ ապրեցնել, իսկ եթէ ոչ՝ կըմեռցնեմ:

Ջաւադը ձիերը պատրաստեց, Ասլանը զինուած դուրս
եկաւ ու նստելով իր նժույգը, իջաւ Գէյլէ-գուզան ձորը:

Երգում է «Գարգս լացէք սարի սմբուլ» երգի եղանակով:

արեր, ձորեր, ասէք ինձի,
Եարիս տեսա՞ք աննման,
Նա ուր գնաց կամ ո՞վ տարաւ,
Ման եմ գալիս անգիւման:

Շահմարանի հատը չը կայ
Ո՛չ Հինգում, ո՛չ Հապէշում:

Եարիս պէսը երբէք չը կայ
Ամբողջ արար աշխարհում:

Ա՛խ իմ եարի սիրոյ կայծը,
Անանցնելի հուր դարձաւ,
Սրտումս Սասնոյ հէք արկածը
Անբուժելի վէրք դարձաւ:

Եարիս դարդը սաստիկ խորունկ,
Սրտիս վէրքը խոցոտեց
Նրա ձգող սիրոյ թափը
Կեանքիս թելը կտրատեց:

Միակ բաղդս էր այս աշխարհում
Այն նազելին իմ կեանքի,
Նա իմ թագն էր, թագ պարծանաց,
Լուսաշաւիղն աշխարհի:

Ա՛խ, նազելի եալիս փառքով,
Պիտի պճնէր մեր գաւառ,
Իսկամ ազգը չէր յագեցած,
Նրան էլ տարաւ աւար:

Այս ի՞նչ ցաւ էր, ո՞հ Տէր Աստուած,
Որում ծնաւ ինձ աշխարհ,

Մանուկ օրիցս մինչի ցարդ

Չունիմ հանգիստ ու դադար:

Մէկ կողմից որ Հայոց ազգի

Թշուառութիւնը Դու գիտես,

Քանի՞ տարի է հալածուած,

Միթէ այդ Դու չը գիտես:

— Տաժանակիր աշխատանքով

Կապրենք խեղճ, պանդուխտ եղած,

Միթէ միայն Հայոց ազգին

էր տարագիր վիճակուած !:

Ես ո՞ւր գիմեմ ո՞վ Աստուած,

Դու տուր ինձի մէկ իմաստ,

Ճարտար, հմուտ, խոհուն գործով

Դիմեմ եարիս գրկաբաց:

Քո ս. սիրոյն Տէր Աստուած,

Ահա այստեղ կամ զինուած,

Ո՛ւր որ զրկես պիտի գնամ,

Միայն լինինք ազատուած:

Վրէժ, վրէժ պիտի կոչեմ,

Արար աշխարհ շրջելով,

Պիտի ման գամ, եարիս գտնեմ,

Նոյն իսկ կեանքս զոհելով:

Մինչ Ասլանը ողբալով իր սիրելուն էր փնտռում, Ջաւադը ուշքի գալով, ինքն իրեն ասաց. — Ահա հասաւ սպանման ժամ. — ու սուրը բարձրացնելով, յարձակուեց Ասլանի վրայ: Բայց Ասլանը քնած չէր: Նա նկատեց ծառայի այդ յանդուգն վերաբերմունքը, սուրը մերկացրեց և Ջաւադը տապալուեց, ընկաւ Ասլանի ոտների տակ. ապա հասկանալով որ ինքն այլ ևս գոյութիւն չունի, ուստի կիսամեռ ձայնով ասաց:

— Ներիւր ինձ իշխան, ներիւր իմ ապերախտութեանս, որ մինչև այժմ գործել եմ քո դէմ. ներիւր ինձ և մի իզուր տանջիր անձդ, որովհետեւ «նա» այստեղ չէ, այլ «նրան»

գաւաւից տարել եմ.—Խօսքը Շահմարանի մասին էր։ Ուրեմն իշխան, ներքի ինձ, որ ես ապերախտ գտնուեցայ քո մօտ և հաւատացած եմ, որ հենց իմ ապերախտութեանս համար Աստուած ինձ պատժելով՝ մատնեց քո ձեռքը. ներքի ինձ։ Զաւադի վերջին խօսքերն աղաւաղուեցան։

Ասլանն իր աղանջներին չըհաւատալով կրկին հարցրեց, ասաց.— Զաւադ, ո՞ւմ և ո՞ւր տարար։

«Շահմարանի ինչն Ա՛րբընէն լիք».— եղաւ պատասխանը։

Ասլանը բաւականանալով այդ պատասխանից, վերադարձաւ տուն, պատմեց մօրնորին պատահած իրողութիւնը։

Մայրն ասաց.— Այդ անցքերի մասին ես շատ լաւ յիշում եմ, որ այն ապերախտը հանգուցեալ հօրդ պատուէրը կատարելու տեղ, պատեհ ժամանակ է համարել ու նրան փախցրել է. ուստի զաւակս, նրա մասին այլեւ մի մտածիր, հանգիստ կաց. երբ կենդանի է, դու գարձեալ կըտեսնես նրան։

Այդ ինչ էր ասում մամօ, այդքան բան իմանալուց յետոյ դարձեալ չըմտածեմ, այդ անհնարին բան է, որովհետեւ մարդ ինչ վէրք, ցաւ ու վիշտ էլ որ մօռանայ, բայց սրտի ետքն չի կարող մոռանալ, սրտի ետքն շատ թէթ է. անհմամօ, նրա սիրոյ կայծը այրում է ինձ և տանջում երբ յիշում եմ.— Արդեօք նա կենդանի է, կամ այժմ Քրտեղ է. եթէ տակաւին նա կենդանի է, ապա արդեօք բարձր է այն անձը, որի խնամքին յանձնել է յանդուգն ծառան։ Ո՛չ, ո՛չ, մամօ, ես չեմ հաւատում թէ նա մինչև այժմ կենդանի լինի. չեմ հաւատում նրա համար, որ եթէ նա կենդանի լինէր, մի րոպէ չէր սպասի, այժմ վերադարձած կըլինէր գաւառը։ Ուրեմն մամօ, ես իմ կարծիքը փարատելու համար, պիտի ման գամ, և թէկուզ սրտեղ էլ որ լինի՝ պիտի գտնեմ, թէ մեռած, թէ կենդանի. յամենայն գէպս պիտի փնտռեմ նրան, որովհետեւ ես գծուարանում եմ ձեզ բացադրելու իմ սրտի այն ջերմ գգացումն, ինչ որ ես եմ զգում. որպէս զի այդ մատանջութիւններից ազատուեմ, ամբողջ Արեւելքը պէտք է շրջեմ, ոտնակոխ անելով պէտք է փնտռեմ՝ նրա սր տեղ և ինչ լինելը ստուգապէս իմանամ և ապա դադար առնեմ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

Ասլանի դեպի Արեւելք ուղեւորութիւնը.

Անցաւ ծերուկ ձմեռն, եկաւ երիտասարդ գարունը, որն իր բնագդմամբ ուրախառիթ էր լինում մարդկային ազգին։ Գարնանային իւրաքանչիւր մի եղանակը կամ տեսքը միշտ գեղաժպիտ էր, մանաւանդ լեռնացու համար և ամենքին գուարճութիւն էր պատճառում։ Բնութեան այդ հոսանքի հետ լեռնացին գուրգուրելով իր գաշտերին՝ ուրախ ժպտում էր։

Սաղայն աւանդ, որ այդ ուրախական ժպտը չըմնաց լեռնացուն, կարծես թէ մի նզովք է Նախախնամութիւնից, որ լեռնացին ժպտալու իրաւունք չունի։— Սամրեցուն երմինեւրանդ ծաղիկներն զաշտերից, լեռնացին թռչունների դայլայլող ձայներն լեռներից, իսկ արեգակը, որ ամենքին ուրախառիթ էր լինում, ծածկուեցաւ թուխպ ու մառախլապատ ամպերով։ Եղանակների այդ մեղամաղձոտ տաքափոխութիւնից լեռնացին էլի զգալով մի նախազգացումն՝ տխրեց։

Եղանակների այդ խռովայնոյ ժամանակների հետ Սասունի իշխանը ճանապարհորդական պատրաստութիւն էր տեսնում. մետաքսեայ խուրճինը լցրեց ճանապարհի առատ պաշարով, հագաւ իր ճանապարհորդական զգեստը, պատրաստեց նոյնպէս իր արարական նժոյգը, զարդարեց նրան գեղեցիկ սագաֆազարդ թամբով, տարածեց նրա կրծքի վրայ պաճուճանքներով զարդարուած սինարանդը, որը սրտի ձևով կպած էր կրծքին, կախարդող աչքերից ազատ պահելու համար, ուրեք կնդաձե գարձրեց նժոյգի արծաթափայլ ազգին, և զօրան զուգուեն ամուր կապելուց յետոյ, բեղերը ուրեք, որոնք հասնում էին մինչև ականջները, զինուեց, մետաքսեայ խուրճինը, որի բերանը պատրաստուած էր փականքներով՝ փակեց և դնելով թամբի յետևի կողմը՝ ամուր կապեց «դանջը՝ բաղիով», իսկ ինքն իր բոլոր «ասլահաթով» սպասում էր, մինչև որ ծառաները կախ ընկան ասպանդակից, որ արծաթից էին շինուած, ուժեղ կերպով բռնեցին, և նա ոտը դրեց ասպանդակը, վարկենապէս ցատկեց նստեց նժոյգի վրայ, իր շուրջը բոլորածներին վերջին հրաժեշտը տալով, հեռացաւ Սասունից։

Նրան տեսնողը՝ մարդ թէ կին, ծեր թէ պատանի, հեռուից հեռու կանգ էին առնում, ձեռքերն ծալած, կրծքերին դրած, սպասում էին նրա գալ ու անցնելուն. ապա երբ մօտենում էր իրենց, խորին յարգանքով մինչև գետին գլուխ էին խոնարհում իրենց սիրեցեալ իշխանին, իսկ ի պատասխան այդ ամենին, Ասլանը փոխադարձաբար գլուխ էր տալիս։ Այդ ձևով իր հրաժեշտը տալով, թողեց իր Վաթանը, հեռացաւ, և իրան առաջնորդ ընտրելով «Շահմարանին Արեւելք» խօսքերը, դիմեց Արեւելք։

Ճանապարհորդում էր Ասլանը. սակայն նրա ճանապարհորդութիւնը կատարւում էր կուսական լեռների վրայով, ամենի ձորերի և անտառների միջով։ Յաճախ հանդիպում էր կանանց և աղջիկների խմբերի, որոնք որպէս գուսանս հայոց, առանձին առանձին խմբակների բաժանուած, մերթ երգում էին իրենց կուսական մեղեդիներն և մերթ շրջելով, իրենց շերամների համար կերակուր էին հայթայթում։ Սուքա երբ տեսնում էին անտառով անցնող մի որ և է ճանապարհորդ, իսկոյն գալիս և կարգով շարւում էին ճանապարհի վրայ, ճանապարհորդին մտիկ տալու համար։ Նոյնը կատարեցին և Ասլանի անցնելուն. եկան շարուեցան ճանապարհի վրայ և ոտից գլուխ ուշադրութեամբ նայում էին Ասլանին. սա ևս հետաքրքրւում էր նրանցով. ուշադրութեամբ նայում էր և անցնում,—իր հետքերութիւնը Շահմարանն էր։

Կուսական անտառում շատ փնտռելոց յետոյ, դուրս եկաւ մի ամայի դաշտ, ուր հանդիպեց մի փոքրիկ գիւղի և առանց կանգ առնելու առաջացաւ դէպի գիւղը։ Բազմի բերմամբ գիւղացիներից մէկը կանգնած էր փողոցի զլխին։

— Ախպէր, դուք ի՞նչ էք պաշտում, հարցեց Ասլանը։

— Աստուածն է մեր պաշտածը. եղաւ պատասխանը։

— Ուրեմն ի՞նչ ազգ էք։

— Խայ քրիստոնեայ ենք։

Ասլանը բաւականաւորով գիւղացու պատասխանից, նժոյգից վեր եկաւ և երբ գիւղացու հետ խօսելով գալիս էին, գիւղացին ասաց.

— Ախպրացու ապա դու ի՞նչ մարդ էք։

— Ես էլ խայ եմ, ձեր հաւատից. պատասխանեց նա։

— Ո՞ր տեղացի։

— Սասնեցի։

Գիւղացին այդ պատասխաններից չը բաւականանալով, կրկին հարցրեց.

— Ապա ի՞նչ գործ ունիս այս կողմերում։

— Կին եմ կորուսել, նրան եմ փնտռում. պատասխանեց Ասլանը, խոր հոգոց հանելով։ Գիւղացին մատը կծեց, երբ անձանօթ ճանապարհորդից լսեց իրեն մի ծանօթ իրողութիւն, և կամեցաւ պատմել նրան, սակայն օրը տարածամ էր, իսկ իրողութեան պատմելն էլ երկար կը տէք. ուստի յարմար համարեց առ այժմ թողնել և ճանապարհորդին հրաւիրեց իր տունը, որը սիրով յանձն առնելով հետեց իր առաջնորդին։

Գիշեր էր. Ասլանը գիւղացու տանը նստած, կողմակի զրոյցներով էր զբաղուած, որից խոյս տալով Ասլանը, հարցրեց. — Բարի գիւղացի, ի՞նչ է ձեր անունը։

— Մըրգօ. եղաւ պատասխանը։

— Իսկ ձեռք. հարցրեց Մըրգօն։

— Ասլան է իմ անունը։

— Ո՞ր տեղացի ասացիք,

— Սասնեցի։

— Բայց ո՞ր գիւղից։

— Թըլ-հորիկից։

— Ուրեմն ձեր այս կողմեր գալու գլխաւոր պատճառը ի՞նչ էր ասացիք։

— Իմ գալու պատճառն իմ նշանածիս փնտռելն է. պատասխանեց Ասլանը խոր հոգոց հանելով։

— Նշանածիդ անունն ի՞նչ էր։

— Շահմարան։

Մըրգօն դաժեալ մատը կծեց ու աւելի մօտենալով Ասլանին, կրկին հարցրեց. — Այն աղջիկը ձեր նշանածն էր։

Այո, նա իմ ապագայ յոյսն էր, իմ կեանքի ուղեկցուհին։

— Ապա ի՞նչպէս է եղել, որ նա անցել է այն կողմերը, և ո՞ր տեղից գիտես։

— Մանրամասնութիւնն ինձ յայտնի չէ։ սակայն այս գիտեմ, որ իմ պատերազմում եղած ժամանակ, մեր սուրհանդակը նրան փախցնելով, դէպի արեւելք է բերել։

— Սուրհանդակի անունն ի՞նչ էր։

— Զաւարդ:

Գիւղացիին այս պատասխաններից բաւականանալով, ասաց.— Այո, հենց այդպէս է, ինչպէս որ ասացիրք. Զաւարդն այն աղջկան այս կողմ էր բերել. նոյն իսկ այս յարկի տակ, որ այժմ դուք էք նստած:

«Այս յարկի տակ» խօսքն երբ լսեց Ասլանը, նստած տեղից վեր ցատկեց և ուզում էր որ տան յարկը վերցնէր, հիմնահատակ անէր խեղճ Մըրդոյի գլխին, բայց Մըրդօն մեղմացրեց. Ասլանն սկսեց Շահմարանի ուրուականի հետ խօսելով պտուղներ անել տան անկիւններում:

Մըրդօն տեսնելով իր հիւրի խառնաշփոթ դրութիւնը, որից վտանգ էր պաւռնում իր տանը, զղջաց իր տեղեկութիւն տալը և կամենալով նրան մեղմացնել, ասաց.— Ասլան ախպէր, մի շփոթուիր, նստիր, նստիր փոքր ինչ հանգստացիր և ապա ես կը պատմեմ քեզ այն ամենը, ինչ որ գիտեմ այդ մասին:

Ասլանը մեղմանալով նստեց, իսկ Մըրդօն սկսեց պատմել Շահմարանի և Զաւարդի մասին հետեւեալը:

— Քաջ իշխան, ինչպէս դուք, որ այսօր պատահեցաք ինձ, նոյնպէս և պատահեցան ձեր պապը Զաւարդն ու Շահմարանը. երկուսին էլ հիւրասիրելով՝ պահեցի իմ տան մէջ: Զաւարդը, որին դուք սուրհանդակ անուանէք տալիս, իր փախուստի պատճառը այլ կերպ էր պատմում մեզ, ասում էր՝ — Մեր կողմերը զուլում է, և աւերում, կոտորած յաճախ են տեղի ունենում, որոնց համար էլ փախուստ ենք առել:

Ասլանը չը բաւականանալով այդ պատասխանից, հարցրեց.— Իսկ Շահմարանի համար ինչ էր ասում:

— Ասում էր՝— իմ կինն է:

— Ինչպէս էին վարւում միմեանց հետ. հարցրեց դարձեալ Ասլանը առանձին հետաքրքրութեամբ:

— Ատելութեամբ, ամբողջ օրը թղմուկ էին բարձրացնում: Զաւարդը Շահմարանի հետ վարւում էր որպէս մի գաղանի, ծեծում էր նորան որպէս գոմէշի, որից Շահմարանը խելագարուեց. և մի օր Զաւարդի բացակայած ժամանակ զգողւած շորերով, հերարձակ մաղերով, գոռալով դուրս թռուաւ տանից որպէս մի առիւծ և «Սասունցի Ասլան» ասելով

հեռացաւ մեր գիւղից, որից յետոյ երկուսի էլ երեսը ոչ տեսել ենք և ոչ էլ տեղները գիտենք:

Ասլանը բաւականանալով Մըրդօյի տուած այդ տեղեկութիւններից մեղմացաւ, սակայն սիրտը էլի յուզւում էր. նրան տանջում էր Շահմարանի տաժանակիր չարչարանքը, մանաւանդ խելագարուելը, որ մաշում էր իրեն, և կասկածում էր՝— դուք և սպանած էլ լինէր անմեղ արարածին:

Ահա այդ երևոյթի յուշերով Ասլանը առաւօտեան վաղ վեր կենալով, ձեռքը տարաւ իր դրպանը, մի քանի հատ ոտիկ դուրս բերելով՝ տուեց Մըրդօյին, որից և շնորհակալութիւն յայտնելով նստեց իր արարական նժոյգը, միայն ախանջին գինդ անելով Մըրդօյի ասած «Սասունցի Ասլան» խօսքերը և շարունակեց ճանապարհը դարձեալ «Շահմարանին Արևելք»:

Շարունակութիւնը տես Բ. հատում.

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն.

«Վաթան» և «Սասուն»-ը զրի առնելով սասանեցիներին, որի երևոյթների վրայ յենուելով՝ ընդարձակեցինք և լոյս ընծայելով նուիրեցինք ընթերցողներին սոյն ոճով, Թէև տեղական լեզուով էլ զրի առանք վերև յիշուած Յովհաննէս քահանայի պատմածով, սակայն յարգելի պատճառներով թողեցինք, պահելով միայն տեղական նշանադրութեան պատկերն իր նուրբ գաւառաբարբառը սովորութիւններով հանդերձ, որը լոյս է տեսնելու «Վաթան» և «Սասուն»-ի Բ. հատորում, իբրև յաւելուած:

«Վաթան» և «Սասուն»-ի Բ. հատորի նիւթը կը լինի մեզ ծանօթ Ասլանի շառաւիղների մասին, որոնցից, իբրև մի պատմական հերոս, գլխաւոր տեղն է բռնելու «Բանէի Մանուկը»: Սրա գործունէութիւնն եղել է ըստ մեծի մասին սար ու ձորերում միայնակ շրջելը. կեանքի զբաղմունքը զէնքն է եղել, որով մեծ սարսափ է ազդել իր շրջապատի քիւրդերի և տաճիկների վրայ. այդպիսով դառնալով Արծափի հերոսը՝ Վանի, Էրզրումի և Արարատի շրջաններում ամենից զօրաւիգն է հանդիսացել:

Իրաւար Եւրոսիւն Աւչեան.

1910 թ. 24 Փետր.
Վաղարշապատ:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0328675

«Վաթան» և «Սասուն»-ի գինն է 25 կոպեկ:

10-ով գնողներին 40 կ. ⁷⁰/₁₀ կը լինի:

Յանկացողները կարող են զիմեկ մեզ հետեւալ հասցէով՝ Эчмядзинъ типографія Арутюну Авчяну, կամ Վաղարշապատի «Արագած» գրովաճառանոցը:

Մեզ մօտ գտնուում են Զոջանց տուն կամ Սամայ ծռեր ժողովրդական վէպը. արտատպած «Արարատ» ամսագրից. երեք փոփոխակ միասին գինն է 50 կոպ.

Տպագրութեան համար պատրաստ են՝

1) «Զուլալ-Շահ Պոսրով-Շահ, Բարակ-Շահ և Որթէ-Շիրին» Հայոց ժողովրդական վէպը:

2) Հայ ժողովրդական «Նխտուկացը» Պոյեց-ւոց Հայթաղ գիւղի բարբառով. սակայն այդ երկու կարևոր գրուածքներս գրամական սուղ միջոցիս պատճառով հրատարակել չեմ կարողանում:

10

21090

3-32482.